

UDC 398(4/9); 801.8(4/9) DBTBL 17.71.91
<https://doi.org/10.47526/2022-2/2664-3162.03>

Arzu KİYAT

Dr. Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, Bişkek, Kırgızistan
(arzu_kiyat.2009@hotmail.com) ORCID: 0000-0002-8248-8817

KIRGIZ TÜRKLERİNİN HALK HEKİMLİĞİNDE SAĞALTIMDA KULLANILAN MALZEMELER^{1*}

Özet

Hastalıklara şifa arama ve sağlıklı yaşam sürme arzusu en eski zamanlardan beri insanların öncül meselesini oluşturmaktadır. Buna bağlı olarak geliştirilen tedavi pratikleri geleneksel bilgi ve deneyimlerle sözlü gelenek içerisinde nesilden nesile aktararak günümüze ulaşmıştır. Sağlığın ruh-beden bütünlüğünden oluştuğu bir anlayışa dayalı olan halk hekimliği bu anlamda nesillerin tecrübesinin, yardımlaşmanın, inancın, güvenme duygusunun olumlandığı, doğalın ve doğanın gücünün kutsandığı bir arınma ve sağaltım formülüdür. Türk kültüründe İslamiyet öncesi ve sonrası örf, âdet, gelenek, inanış, kültür ve tecrübelerinden meydana gelen bu sağaltma pratikleri, Kırgız Türkleri için de önemli ve dikkat çekici bir alandır. Kırgız Türklerinin halk hekimliği geleneği ve bu geleneğin icracıları ise özünde en eski sağaltıcılar olan şamanların ve Şamanizm'in yanı sıra İslami geleneğin de izlerini taşımakta; kültürel çeşitlilik ve sürekliliğin bir örneğini teşkil etmektedir. Kırgız Türkleri için halk hekimliği geleneği, modern tıbbı tamamlayıcı ve alternatif bir tedavi sistemi olmasının yanında hastaların şifalanmak için başvurdukları ilk tedavi sistemidir. Bu geleneğin icracıları, onların kişisel özellikleri, sağaltımda kullanılan tedavi pratikleri ve yöntemler, sağaltımda kullanılan malzemeler bu geleneğin sınırlarını çizmek ve geleneği açıklamak adına önem taşımaktadır. Bu çalışmada, Kırgız Türklerinin halk hekimliği geleneği içerisinde sağaltımda kullanılan malzemeler, sağaltma yöntemleri ve hastalıklarla ilintili olarak değerlendirilecektir. Çalışma büyük ölçüde gözlem ve görüşme yoluyla elde edilen veriler ışığında ve literatür bilgileri temelinde ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kırgız Türkleri, Halk Hekimliği, Hastalık, Sağaltma Yöntemleri, Sağaltma Araçları.

¹Bu makale, Arzu Kiyat'ın Doç. Dr. Ömer Aksoy'un danışmanlığında, Prof. Dr. Bülent Bayram'ın eş danışmanlığında hazırladığı "Oş Bölgesi Kırgız Türklerinde Halk Hekimliği" başlıklı doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

*Geliş Tarihi: 27 Nisan 2022 – Kabul Tarihi: 7 Haziran 2022

Date of Arrival: 27 April 2022 – Date of Acceptance: 7 June 2022

Келген күні: 27 сәуір 2022 ж. – Қабылданған күні: 7 маусым 2022 ж.

Поступило в редакцию: 27 апрель 2022 г. – Принято в номер: 7 июнь 2022 г.

Arzu KIYAT

Dr. Kyrgyzstan Turkey Manas University, Bishkek, Kyrgyzstan
(arzu_kiyat.2009@hotmail.com) ORCID: 0000-0002-8248-8817

**MATERIALS AND METHODS USED IN HEALING IN KYRGYZ
TURKS' FOLK MEDICINE**

Abstract

Since ancient time the intention to seek healing for diseases and lead a healthy life has been the primary concern of people. The treatment practices with traditional knowledge and experience which were developed accordingly have reached our days, passing from generation to generation through oral tradition. Folk medicine, which is based on the concept that health made up of soul and body integrity, is a purification and treatment formula in which the experience of generations, cooperation, belief and trust are affirmed, and nature and the power of nature are blessed. These healing practices in Turkish culture which consist of pre-Islamic and post-Islamic customs, traditions, beliefs, cultures and experiences are also an important and remarkable field for Kyrgyz Turks. The folk medicine tradition of the Kyrgyz Turks and its performers carry the traces of the ancient healers such as shamans and Shamanism as well as Islamic tradition, and it exemplifies cultural diversity and continuity. For Kyrgyz Turks, the tradition of folk medicine is considered as complementary and alternative treatment system to the modern medicine as well as the first treatment system that patients apply for healing. The performers of this tradition, their personal characteristics, the treatment practices and methods used in healing, as well as materials used in the treatment are important to draw the boundaries this tradition and to explore the tradition. This study presents the materials and methods used in the treatment within the folk medicine tradition of Kyrgyz Turks which will be evaluated in relation to the treatment methods and diseases. The findings will be discussed regarding the data obtained through observation and interview as well as the literature review.

Key words: Kyrgyz Turks, Folk Medicine, Disease, Healing Methods, Healing Materials.

Giriş

En eski zamanlardan beri insanlar yaşamın temel kaynağı olan sağlığa öncelik vererek hastalıklarını tanımlama ve şifa bulma amacı ile çeşitli tedaviler geliştirmiştir. Geçmişten günümüze kadar değişerek, dönüşerek kültürel çeşitliliği ve sürekliliği imleyen halk hekimliği, modern yaşamın içerisinde alternatif veya tamamlayıcı tıp alanı olarak etkinliğini sürdürür. Genel olarak ortak bir temel üzerine inşa edilmiş ve günümüze kadar uygulanagelen tedavi sistemi olan halk hekimliği Kırgız Türkleri için önemli bir sağaltım sistemidir.

Kültürel süreklilik ve çeşitlilik unsuru olan halk hekimliği geleneğinin koruyucusu ve aktarıcısı görevini üstlenen halk hekimleri bu rolü gerçekleştirirken bireylere, kimlik ve devamlılık duygusu aktarmış olur [1, s. 10]. SOKÜM unsurlarının yaşatılması ve kuşaktan kuşağa aktarılma noktasında bilgi, gelenek ve birikimin korunması oldukça kıymetlidir [2, s. 11]. Halk hekimleri bireye ve topluma kimlik, aidiyet duygusu, devamlılık duygusu sağlarken öte yandan geleneğin aktarılışı, yaşatılışı, sürdürülüşü noktasında oldukça değerli bir işlevi taşımaktadır. Günümüzün modernleşmesine ve yaşanan tarihî, sosyal, politik, ekonomik hususiyetlere bağlı olarak Kırgız Türklerinin halk hekimliği geleneği Kamlık geleneğinin ve İslami unsurların sentezinden meydana gelmektedir. Geçmişten gelen deneyimsel öğelerin bazıları kaybolarak bazıları ise korunarak Kırgız Türklerinin halk hekimliği geleneği varlığını sürdürmektedir ve bu geleneğin nesilden nesile aktarılarak varlığını sürdürmeye devam edeceği ön görülmektedir.

Kırgız Türkleri halk hekimliği kavramını *bübü-bakşılık*, *darıgerçilik*, *eldik meditsina*, *emçilik*, *emdomçuluk*, *eldik darıgerdik*, *tabıpçılık*, *tap ilmi*, *şipagerdik*, *Kırgızçılık* gibi çeşitli adlandırmalarla karşılar. Kırgız Türklerinin halk hekimliği pratiği İslamiyet öncesinde eski Türk dini, animizm etkisi, Şamanizm ve onunla şekillenen/gelişen saygıya dayalı atalar kültü, hayvan ve doğa kültürleri, totemist inançlar temelinde oluşmuş ve İslamiyet'in kabulü ile geleneksel yaşantıya dâhil olan dinî unsurlarla şekillenmiş ve bu ana hatlar çerçevesinde oluşup gelişmiştir.

Halk hekimleri şamanların geçmişte yürüttüğü sağaltım görevlerini üstlenmekte ve şamanın geçirdiği erginlenme sürecine benzer merhalelerden geçerek mesleğe başlamaktadır. Bu anlamda Kırgız Türklerinin halk hekimliği geleneğinde sağaltıcıların eğitim yoluyla, el alma/el verme yoluyla, kan yoluyla ve yeteneğe bağlı olarak halk hekimi olabildikleri görülür. Kaynakların verdiği bilgilerde en güçlü ve etkili şamanların kadınlar olduğu bilinmektedir. Benzer şekilde halk hekimliği görevini yürüten icracılar bilhassa kadınlar ve yaşlılardan oluşmaktadır. Elbette erkekler de tıpkı Kamlık geleneğinde olduğu gibi bu mesleğin icracıları arasında yer almaktadır.

Hastalığı *can oorular/canduu oorular* (ruhsal/psikolojik hastalıklar) ve *ten oorular* (beden hastalıkları) şeklinde iki gruba ayıran Kırgız Türklerinin halk hekimliği geleneğinde *bakşı*, *cürök kötörüüçü*, *emçi*, *kançı*, *kirineçi*, *közü açık*, *moldo*, *massajist-ukalooçu*, *sınıkçı*, *sülükçü*, *tamırçı*, *tölgöçü* gibi adlarla adlandırılan halk hekimleri, günümüzde

ruhsal/psikolojik ve bedensel hastalıkları sağaltmaktadır. Bu sağaltıcılar arasından *bakşı, cürök kötörüüçü, emçi, moldo, tölgöçü, bakşı* gibi halk hekimleri hem ruhsal/psikolojik hem de bedensel hastalıkları sağaltırken; *tamırçı, kançı, masajist, sınıkçı* gibi sağaltıcılar ise bilhassa bedensel hastalıkları sağaltır. Kırgız Türkleri modern tıba rağmen ala, alerji, astım, basur, böbrek, boğaz, göz, kalp, tansiyon rahatsızlıkları gibi çok sayıda bedensel hastalığı; cin çarpması, korku, nazar gibi ruhsal/psikolojik rahatsızlıklar için halk hekimine başvurmaktadır. Nitekim söz konusu husus halk hekimliğinin alternatif ve tamamlayıcı tıp olmasının yanı sıra geleneklerini yaşatan ve koruyan Kırgız Türkleri için günümüzde hâlâ birincil tedavi uygulaması olduğunu somutlamaktadır.

Kırgız Türklerinin halk hekimliği geleneğinde çeşitli tedavi yöntemleri bulunmaktadır. Bu tedavi yöntemleri ayrıntılı olarak “bitki yoluyla, bionerji yoluyla, büyüsel/sihirsel uygulamalarla, dinî yolla, hayvan yoluyla, ırsava yoluyla, göçürme yoluyla, tütsü ile, maden yoluyla, su ile, masaj ile, parpilama yoluyla, sıvazlama yaparak, kan alma yoluyla sağaltma” şeklinde ifade edilebilir. Bunlar arasından sıklıkla kullanılan yöntem kuşkusuz dinî-büyüsel tedavi yöntemleridir. Zira tüm toplumlarda halk hekimliği uygulamaları dinî-büyüsel kökene dayanmakta ve bu kökenden gelişerek uygulanmaya devam etmektedir. Bu yöntemler doğrultusunda uygulanan pratiklerde halk hekimlerinin kullandıkları birtakım malzemeler vardır. Bu nesnelere/malzemeler yoluyla tedavinin etkinliğini arttırmayı hedefleyen halk hekimlerinin nesne/malzeme tercihinin temelinde eski Türk inanç sistemine dayandığı ve ateş, ağaç, su gibi çeşitli kültürlerle ilintili olduğu görülür. Bundan hareketle Kırgız Türklerinin sağaltma pratiklerinde faydalandıkları nesnelere ve kullandıkları malzemeler detaylı şekilde incelenecektir.

1.1. Bitkisel Emlerin Kullanımı

Şifalı bitkilerin faydaları gözlem ve tecrübeye dayalı olarak nesilden nesile aktarılır. Modern tıbbın tamamlayıcısı ya da alternatifi olarak kabul gören halk hekimliği geleneğinde bitkilerin kullanımı halk hekimliğinin popülaritesini arttırmakta ve bu geleneğe karşı olumlu bakışın gelişmesini sağlamaktadır. Doğası ile dikkate değer bir konuma sahip olan Kırgızistan coğrafyası aynı zamanda bitki çeşitliliği bakımından verimli bir bölgedir. Kırgız Türklerinde bitkileri tercih eden sağaltıcılar büyük ölçüde tamırçılardır. Tamırçılar bilhassa Kırgızistan’ın dağlarından, ovalarından, bahçelerinden ve kırlarından topladıkları/edindikleri bitkilerin şifalarından faydalanarak hastaları sağaltırlar. Bazı icracılar ise farklı ülkelerden şifalı

bitkileri temin ederler. Bitkilerle ve bitkisel emlerle büyük ölçüde fiziksel hastalıkların sağaltımı gerçekleştirilir.

Bitkilerin sağaltımında yardımcı unsur olarak kullanılmasının en belirgin sebebi şüphesiz doğal oluşudur. İnsan sağlığını tehdit eden kimyasalların aksine doğal emlerin kullanımı sağaltımın etkinliğini doğrudan olumlu olarak etkiler. Bitkilerin kökünde, damarlarında, öz suyunda, yapraklarında, meyvesinde, tohumunda, yağında vb. kısımlarında bulunan şifalı içerikleri dolayısıyla tedavide sağaltıcıların faydasına başvurduğu malzemelerden birini oluşturan bitkilerin, Kırgızistan coğrafyasında sağaltımın önemli unsuru olarak kullanılmagelmesi otacılık geleneğinin uzun yıllık tecrübenin sonucu olarak bu coğrafyada devam ettirildiğini gösterir.

Halk hekimleri kekik (kiyik), çemen (çıtır otu), nane (calbız), ısırgan otu (çalkan), ceviz (cañgak), kişniş (kinza), sinir otu (baka calbırak), ayı pençesi (ayu otu), altın kök (altın tamır), ölmez otu (boznaç) ışkın bitkisi (ışkın), dağ reyhanı (kökö meren), karahindiba (kakım), kayın (kayın), kuş üzümü (karagat), kazgagası (örmö kara), sarmaşık (cırmook), löşlek (uygak uruğu), örümcek bitkisi (cürkümüş), sarımsak (sarımsak) gibi bitkilerden hazırlanan emleri veya bitkinin kendisini kullanmıştır. Sağaltıcılar bu bitkilerin yapraklarının veya meyvelerinin yenilmesi, çayda/suda içilmesiyle tansiyon, karaciğer, baş ağrısı, boğaz ağrısı, böbrek ağrısı, kalp, cilt rahatsızlıkları, çeşitli yaralar, şişikler, ateş gibi rahatsızlıkların sağaltımını gerçekleştirir. Bitkilerin bilhassa sıvı içecekler yoluyla tüketilmesi sağlanarak hastanın terlemesi sağlanmaktadır. Zira terletme, Kırgız Türklerinin halk hekimliği geleneğinde yaygın olarak kullanılan bir tedavi yöntemidir. İnsan vücudu bitki veya hayvan derisi yoluyla ısıtılır ve terin dışarı atılması sağlanır. Bu şekilde hastanın hastalıktan kurtulacağı düşünülür. Bitkisel çayların kullanılması da aynı amaca hizmet eder.

Boğaz ağrısı insanların sık karşılaştığı bir rahatsızlıktır. Halk hekimleri boğaz ağrısının tedavisi için altın kök (altın tamır), acı bademin çekirdeği, cevizin içindeki zarlar ve kabuklardan bir em hazırlar. Sağaltıcı, bu emi içki şişesinde üç gün boyunca bekletir. İlacın içindeki pislikleri toplaması için şişenin içine pamuk ekler. Hasta bu ilacı sabah akşam içer. Tedavi sonunda hastanın boğaz ağrısı geçer ve aynı zamanda sindirimi kolaylaşır [KK51]. Kalp rahatsızlıklarının tedavisinde kanı sulandırmak için ısırgan otu (çalkan) kullanılır. Isırgan otunun kanı sulandırıcı bir bitki olduğu düşünülür. Sağaltıcı ısırgan otundan hazırladığı emi 5-10 gün

bekletir. Ardından em su veya çay yoluyla içilir ve hastanın böylelikle iyileşeceğine inanılır [KK3]

Böbrek ağrısı nane (calbız) ve kişniş (kinza) ile tedavi edilir [KK2, 4]. Uygulamaya göre kişniş suya konur ve bir hafta boyunca içilir. Bu şekilde ağrı dindirilir [KK41]. Ayrıca hastalar iyileşmek için reyhan ve naneyi suya atıp içebilirler, yemekle yiyebilirler. Böyle yapılarak hasta terletilmiş olur ve hastanın iyileşmesi gerçekleşir [KK2]. Bu uygulama örneğinde de reyhan ve nanenin çayla/suyla içilmesi veya yenmesi sonucunda hastada bulunan rahatsızlığın iyi olması; terleyerek vücudundan kötü, zararlı toksinlerin atılması amaçlanır. Tansiyonun dengelenmesi için ise kekik (kiyik) [KK2], çemen (çıtır otu) [KK49] kullanılır. Kekik (kiyik) aynı zamanda karaciğer, baş ağrısı gibi hastalıklara iyi gelir [KK2]. Cilt hastalıklarının kendine has bitkisel emleri vardır. Ancak sinir otu (baka calbırak) pek çok cilt hastalığına iyi gelir [KK22]. Siğil ve yaraları geçirmek için ise cevizin (cañgak) yaprağı yağlanarak ilgili bölgeye sürülür [KK22]. Yara ve şişiklere, çibana, ayı pençesi (ayu otu) kullanılır. Bu bitki aynı zamanda kırık ve çıkıkların tedavisinde de kullanılır [KK28].

Her bitkinin en az bir hastalığa iyi geldiği görülmektedir. Bazı bitkiler ise birden fazla hastalık üzerinde etkiye sahiptir. Örneğin, çemen (çıtır otu) tansiyonu dengeleme özelliğinin yanı sıra çayla birlikte içildiğinde sinirleri rahatlatır. Sıcak ve soğuğu dengeler. Bir bebeğin ateşi çıktığında bu bitki suda kaynatılıp bebeğin vücudu kaynamış su ile yıkanırsa ateşi düşer. Eğer yakılıp külü vazelin ile karıştırılırsa yaralar bir günde iyileşir [KK49].

Diğer bitkilerden farklı olarak bilhassa kokusu ile hastalık iyisini korkutmak amacıyla sağaltımda kullanılan sarımsaktan ayrıca bahsetmek gerekir. Sarımsak günlük hayatın içerisinde oldukça faydalanılan bir bitkidir. Kırgız Türkleri sarımsağı siğil, alerji, ben, arpacık, böbrek hastalıkları, mide rahatsızlıkları, şeker hastalığı olmak üzere pek çok hastalığın tedavisinde dinî-büyüsel ve bitkisel yöntem bağlamında kullanır. Sarımsak yakma, kurutma gibi eylemlerle tedavide yardımcı bir unsurdur. Sarımsak kullanılarak yapılan tedavi pratikleri oldukça çeşitlidir. Söz gelimi siğilin sağaltımında sağaltıcı sarımsağa dua okuyarak siğilin olduğu bölgeye sarımsağı sürer [KK27, 37]. Ardından sarımsak herhangi bir yere bırakılmayacağı düşünülerek yakılır [KK27, 37, 39]. Bu pratikte sarımsak bitkisel bir em olarak kullanılmıştır. Aynı zamanda sarımsağın kurumaya bırakılması ile taklit büyüüne başvurulmuştur. Yakma eylemi ile ateşin arındırma ve sağaltma özelliği aktive edilir. Benin tedavisinde ise sarımsağa

dua okunur. Hasta okunan sarımsağı ben olan yere sürer ve sürdükten sonra sarımsağı kuruyacağı bir yere bırakır. Sarımsak kuruyup çok az kaldığında kalan sarımsağı ateşte yakar. Böylece ben yok olur [KK16]. Arpacık da benzer pratik yoluyla sağaltılır. Bunların yanı sıra sarımsağı hastalıklı bölgeye sürme veya ilaç olarak içme şeklinde uygulamalar da bulunur. Söz gelimi alerjinin tedavisinde içkiye (arak) sarımsak eklenir ve hazırlanan em bir hafta bekletilir. Ardından bekletilen karışım alerji olan bölgeye sürülür ve böylelikle alerjinin geçeceği düşünülür [KK51]. Böbrek veya şeker hastalığı için ise pirinç ve yoğurttan bir em hazırlanır. Üç litre suya üç kaşık pirinç eklenir ve ekledikten sonra karışım kaynatılır. Kaynatılan suya yoğurt eklenir. Hasta bu karışımı öğleye kadar içer. Öğlen ise havuç ve iki diş sarımsak rendeden geçirilir. Yıkanan üç tane kuş üzümü ufak ufak doğradıktan sonra karışıma eklenir. Son olarak yoğurt eklenir ve hasta hazırlanan bu emi yer [KK26].

1.2. Ardıç/Isırık

Ağaç, dünya kültüründe dünya ile öteki dünyanın, yer altı ile yeryüzünün, insanla Tanrı'nın iletişimini sağlayan bir varlık olarak görülür. Kutsal ve kozmik olan ağacın köklerinin yer altındaki cehenneme, dallarının ise gökyüzündeki cennete ulaştığına inanılır [3, s. 15]. Türkler, 'akkayın, akkavak, iğde, meşe, çam, çınar, köknar, ardıç, kayın' gibi birçok ağacın koruyuculuğa ve sonsuzluğa sahip olduğu fikrine inanır. Bu sebeple Türk mitolojisinde kutsal olarak görülen ağacın altında bazı Türk boyları Tanrı'ya kurbanlar sunar ve bazı ağaçların ruhları ile ölüleri ve insanları koruduğunu düşünür [4, s. 107-108; 5, s. 344; 6, s. 63]. Ağacın bu kutsallığı ve koruyucu özelliği hastalıkların sağaltımında önemli bir başvuru kaynağı olmasını doğurur. Zira kutsal ağaçlar Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisidir. Bu sebeple hastalıklar için ağaçların kutsallıklarından yardım beklenir. *Arça-ısrık*¹ bahsedilen inanışların günümüz sağaltım uygulamalarında etkili olduğunun bir örneğidir.

Uygur Türkçesinde *edrasman*, Kazak Türkçesinde *adırispan*, Özbek Türkçesinde *ısrık* gibi kelimelerle karşılanan *adıraşman/ısrık/üzerlik* otu Türk kültüründe insanı kötülüklerden koruma özelliğine sahip bir bitki olarak görülür. Ayrıca Hititler, Yunanlılar ve Romalılar üzerliğin tohumlarından ilaç yapmış, Hindistan'da ise kökleri ve tohumları uyuşturucu olarak kullanılmıştır. Basur, parkinson hastalığı, varis, egzama,

¹ *Arça*, ardıç ağacıdır [7, s. 131] *ısrık* ise tütsüde kullanılan kuru ardıç veya üzerlik bitkisi [7, s. 974].

romatizma, siyatik [8, s. 230-232], şeker hastalığı, saç dökülmesi gibi çeşitli rahatsızlıkların tedavisinde de kullanılır. En yaygın kullanımı ise şüphesiz nazar çıkarmadır [9, s. 423].

Arça-ısırık ile hastalıkların tedavisinde hem ateşin hem de ağaç kültürünün tesiri söz konusudur. Nitekim ağacın kutsallığı ve ateşin temizleyici özelliği bir arada kullanılır. Zira ateş, toprak ve suyla benzer olarak arındırma, temizleme ve şifalama özelliğine sahiptir. Ailede yanan ateş, kutsal sayılır. Ateşe tükürmek, küfretmek, üzerine basmak yasaktır. Çünkü ateş kutsaldır. Bu yönü ile kötülüklerin gidericisi, hastalıkların iyileştiricisi olarak insana şans getiren bir kimliğe sahiptir [10, s. 35]. Bu bakımdan ateş, toprak ve su gibi yaşamın devamlılığını, canlılığını sembolize etmektedir. Tütsü yakmak, ateşin sağaltımında kullanımının başlıca örneklerindedir. İnsan kendine nazar değdiğini düşündüğünde, hastalandığında, büyü yapıldığında, kötü ruhlar musallat olduğunda tütsü yoluyla arınmaya çalışır. Tütsü yoluyla sağaltımın kökeni 'alazlama/alaslama'ya dayanır. Anadolu Türklerinde 'ateşte temizleme' anlamına gelen kavram ve bu eylemin varlığı Türk Dünyasında mevcuttur [11, s. 261].

Kırgız Türklerinde *alastoo* son derece önemlidir ve yalnızca hastalık mevcut olduğunda değil; gündelik yaşamda karşılaşılan veya karşılaşılmaması muhtemel olumsuz durumlarda dahi uygulanır. Ayrıca *nooruz/nevruz* gibi yeniden canlanmayı sembolize eden önemli günlerde arınma unsuru olarak muhakkak arça-ısırıkten faydalanılır. Bu arınma esnasında: "*Alas alas alas, ar baleden kalas, eski cıl ketti, cañı cıl keldi.*" ifadeleri kullanılarak ısırıkten oluşturulan tütsü çevreye dağıtılır. *Alastoo*, *alazlama*, *alaslama*, tütsü yakmak, tütsülemek gibi pek çok şekilde adlandırılan pratik yoluyla insanlar kötü ruhlardan, nazardan, kötü niyetlerden, hastalıklardan korunmaya çalışır. Isırık veya arça yakıldıktan sonra evlerin odalarında veya yakılan yerlerde gezdirilir ve duman koklanır. Dumanın her yere ulaşmasıyla kötü enerjiden arınma gerçekleşir. Arça-ısırığın yakılmasıyla açığa çıkan duman yoluyla kötü ruhları defetme ve şifa bulma amaçlanır.

Halk hekimleri ardıcı ana ve yardımcı unsur olarak bilhassa suççeği, kızamık, sarılık gibi fiziksel rahatsızlıklar ve baht açma, nazar gibi ruhsal/psikolojik rahatsızlıklar için kullanır. Ayrıca ısırığı suda kaynatarak nevrasteni gibi sinir rahatsızlıkları, malaria/sıtma gibi bulaşıcı hastalıkları veya böbrek taşıını sağalttıkları da bilinmektedir [12, s. 401-402]. İcracılar bunlar arasından en yaygın olarak nazarın çıkarılmasında (*kirinelöö*) kullanır. Arça-ısırığın kullanıldığı pratiklerde sağaltıcı büyük ölçüde ardıcı

hastanın evinden getirmesini ister. Hastanın evden getirdiği ardıca icracı dua okur ve ardından okunmuş ardıcı hastanın evine götürmesini ve evi tütsülemesini ister. Ev tütsülendikten sonra istenmeyen durum veya hastalık ortadan kalkar [KK6, 24, 33, 37]. Böylelikle duanın gücü de eklenerek hastanın okunmuş arçayı yakmasıyla hastalıktan arınılacağı düşünülmüştür. Anadolu sahasından farklı olarak söz konusu nesneyi hastanın kendi evinden getirmesi önemli bir detaydır. Halk hekimleri nesnelere temini konusunda hastaların ulaşabilirliğini göz önünde bulundurmaktadır. Geçmiş çok eski zamanlara dayanan bu pratik Kırgızistan'da önemli bir sağaltım unsuru olarak yerini almakta ve Kamlık geleneğinin etkisini teşkil etmektedir.

1.3. Ağaç Dalları

Koruyucu ve sonsuzluğa sahip olduğu inancına bağlı olarak ağaç çocuksuzluk, çeşitli ağrılar ve hastalıkların sağaltımında kullanılmaktadır. Zira bu kutsal ağaçlar Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olarak görülür. Bu sebeple sağaltımda ağacın kutsallığı yardımcı bir unsur görevi görmektedir. Günümüzde bu inanışlar ve sağaltım yöntemleri hâlâ etkin olarak varlığını sürdürür. Kırgız Türklerinin halk hekimliği geleneği içerisinde ağaç kültüne bağlı olarak küçük ağaç dallarından faydalanılır. Ağaç dalları aracılığıyla çoğunlukla şişik, siğil, uçuk, arpacık, yara, bingıldak, damak ve zayıflık rahatsızlıkları tedavi edilmektedir. Hastalıkların sağaltımında dağ, ateş, taş kültleri kadar ağaç kültü de öncül bir yer tutmaktadır.

Ağaç dalları parpılama ve dinî-büyüsel yöntemde yardımcı unsur olarak kullanılır. Ağaç dalları ile hastalıklı bölgeye vurma, ağaç dallarına dua okunduktan sonra o dalları yakma veya dalları güneşin altında kurumaya bırakma gibi farklı pratikler bulunur. Söz gelimi şişikin sağaltımındaki pratiklerden birisi şişik bölgeye ağaç dalları ile vurulmasıdır. Bu uygulamada hem ağaç kültü hem de parpılama yöntemi kullanılmakla birlikte büyüsel bir nitelik açığa çıkar. Şişik yere ağaç dalları ile vurularak hastalığın iyesi korkutulmaya ve vücuttan atılmaya çalışılmıştır. Uygulamalarda çoğunlukla yedi ağaç dalı kullanılır ve onunla şişik yere vurulur [KK17].

Cilt rahatsızlıklarının tedavisinde yaygın olarak kullanılan ağaç dalları dinî, parpılama ve su yoluyla tedavi yöntemlerinde yardımcı unsurdur. Söz gelimi parpılama ve su yoluyla tedavinin uygulandığı korku kaynaklı çıktığı düşünülen uçğun sağaltımında hasta suyun yanına götürülür. Ağacın dalı suya değdirilir ve o ağaç dalıyla hastanın başına, eline ve ayak tabanına vurulur. Hastanın kalbine elle su sıçratılır [KK19]. Yara, arpacık, siğil gibi cilt rahatsızlıklarında ise ağaç dalının dinî-büyüsel

yöntemle tedavide kullanıldığı görülür. Söz gelimi yaraların sağaltımında ağaç dalları küçük küçük bağlanır ve hastaya dua okunur [KK50]. Arpacığın tedavisinde ise sarımsak ve küçük ağaç dallarına dua okunur. Ardından bu nesnelere kurumaya bırakılır ve yakılır. Bu eylemlerde taklit büyüünden ve ateşin temizleyici/arındırıcı özelliğinden faydalanılır. Bir başka cilt rahatsızlığından olan ve sıklıkla karşılaşılan siğilin sağaltımında da ağaç dalına dualar okunur. Bu pratiğe göre siğilin kendi duası vardır. Fatiha, Nas sureleri okunup mutlaka salavat getirilir. Bazı sağaltıcılar ise kendilerine ait özel dualar okur. Kesek ve iple çevrilmiş küçük dallara dua okunur. Hastaların kendileriyle beraber getirdikleri nesnelere dua okunduktan sonra hasta dua okunmuş nesnelere eve götürüp siğil ve yaraların üzerine sürer. Ardından nesnelere karışın kenarına yakın yere gömerler [KK8]. Nesnelere gömülüp yok olmasına paralel olarak siğilin de yok olacağına inanılır. Nitekim bu uygulamada da taklit büyüü açığa çıkmaktadır.

1.4. Şakşak

Sözlükte *şak*: dal, küçük dal [13, s. 676]; *şakşak* ise: kırık kemikleri veya alıcı kuşun kırılmış kanatlarını tutturmaya mahsus sargı tahtası [13, s. 677] olarak tanımlanır. Vücudun herhangi bir yerindeki çıkık, kırık, eziklik, burkulma vb. durumları tedavi eden sınıkçılar, kırık veya çıkıkları tedavi ederken bilhassa “şakşak” adı verilen bir nesneden yararlanır. Şakşak ağaç çubukları ve bu çubuklara bağlanan ip ve bez ile sarılan bir sağaltım aracıdır. Bu nesne hafif nitelikteki kırık veya çıkıklarda kullanılmaz. Ağır durumdaki kırık ve çıkıklarda kullanılır. Sınıkçı kırığı veya çıkığı sağaltmadığı durumlarda şakşağa başvurur. Bu tedaviler genellikle uzun süre gerektirir. Hastanın genç veya yaşlı olması şakşağın kırık/çıkık bölgede kalma süresi ile doğru orantılıdır. Şakşak genç olanlarda kısa, yaşlı olanlarda daha uzun süre kullanılır.

Halk hekimleri kırık/çıkığın tedavisinde hiçbir ilaç kullanmaz. Kırılan yere dokunarak hisseder ve kırık bölgeye şakşağa sarılı ip ve bezleri sararak tedavi uygular [KK1, 4]. Hastanın yaşına göre şakşağın hasta üzerinde kalma süresi belirlenir. Söz gelimi yirmi yaşındaki genç hasta şakşağı bir ay boyunca takarken, otuz yaşındaki hasta kırık kırık gün takmalıdır [KK4]. Eğer hasta yaşlıysa elli, altmış gün takmalıdır [KK24]. Başka bir uygulamaya göre kırılan kemikler elle yerine konulur. Kırılan yer sonra keçe ile sarılır ve devamında şakşak kullanılır. Ardından kırık bölge alçıya alınır [KK41]. Ancak Kırgız Türkü halk hekimleri kırık/çıkıkların tedavisinde alçıdan ziyade daha çok şakşağı tercih etmektedir.

1.5. Buğday

Kültürün bir parçası olan besinler sağaltmada yardımcı unsur olarak kullanılabilir. Bunlardan biri olan buğday bereketi, verimliliği ve canlılığı sembolize eder. Hastaların kendi evinden getirmesi beklenen buğday dinî yöntemle tedavide kullanılan bir nesnedir. Nitekim buğdayın İslami ve mitolojik mahiyeti bununla ilintilendirilebilir.¹ Günümüz Türk toplumunda buğday hâlâ bereket sembolü olarak inanış ve uygulamaların bir parçasıdır. Dolayısıyla bu anlamı sağaltıma da tesir etmiştir. Kırgız Türklerinin halk hekimliği geleneğinde yara, siğil, katarakt gibi hastalıkların sağaltımında buğday etkilidir. Zira buğday aynı zamanda dişiliğin, doğurganlığın dolayısıyla canlanmanın timsalidir. Bu bağlamda zikredilen hastalıkların sağaltımında hastanın yenilenmesini sağlarlar. Uygulamalara göre icracılar yemeklere okuyup üfledikten sonra hastanın hastalıktan kurtulacağını düşünür. Söz gelimi gözünde katarakt olanlar için buğdaya dua okunur. Ardından buğday suya koyulur ve hastanın gözüne 3-5-7 kez üflenir [KK29] ya da siğil yahut yara çıkan hastaların evlerinden getirdiği buğdaya dua okunduktan sonra yaraya sürülmesi ile sağaltım gerçekleştirilmektedir. Pratik üç defa tekrarlanır [KK6].

1.6. Ekmek

Tüm toplumlarda başat yiyeceklerden olan ekmek, Türk toplumunda kutsal kabul edilen bir nesnedir. Bir evde bulunan buğday gibi ekmek de bereket sembolüdür. Kızamık, sarılık gibi hastalıkların tedavisinde dinî-büyüsel yöneme bağlı yardımcı unsur olarak kullanılan ekmek halk hekimlerinin hastaların evinden getirmesini istediği önemli bir nesnedir. Halk hekimi hastanın evinden getirdiği ekmeğe dua okuduktan sonra hastanın nesneyi tekrar evine götürmesi ve okunmuş ekmeği bir yere gömmesi sonucu tedavi tamamlanmaktadır. Uygulamaya göre kızamık ve sarılığın sağaltımı için sağaltıcı üç parça ekmeğe dua okur ve hasta o ekmeği evinde karığın kenarına nemli bir yere gömer [KK8]. Gömme eyleminde aktive edilen taklit büyüyle hastalığın da eş zamanlı olarak yok olacağı düşüncesi benimsenmektedir. Ekmek ayrıca nazarı çıkarmada (kirinelö) da kullanılır [15, s. 26]. Halk hekimi, nazarı çıkarırken ekmek ya da herhangi bir hububat unu çeşitli sihirli sözler yoluyla hastanın başından aşağıya doğru önce kafasına, alınına, sonra iki omzuna, dirseklerine, ellerinin

¹ İslami literatürde Hz. Âdem'in yediği nesnenin buğday olduğu inancı söz konusudur. Bilhassa Divan şairleri buna ilişkin beyitler kaleme almıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. [14, s. 184-185].

ayasına, daha sonra sırtına, göğsüne, dizlerine ve tabanlarına üç kere dokundurarak köpeğe verir. Nazarı çıkararak hekimin gözlerinin yaşarması, esnemesi veya ekmeğinin azalması sonucu hastanın nazarının etkinliğine göre tedavi günde üç kere tekrarlanabilir [16, s. 82].

1.7. Mısır

Türk toplulukları için önem arz eden hububatlardan biri olan mısır, kültürün bir parçası olarak bereket ile ilgili inanışların bir parçası olmuştur. Saçı saçmak bu inanışlardan biridir. Aynı zamanda mısır bu özelliği ile sağaltım nesnesi olarak kullanılır. Dinî yönetime bağlı olarak sağaltımda kullanılan mısır siğil, yara gibi cilt rahatsızlıklarının tedavisinde etkilidir. Pratiklere göre halk hekimi hastanın kendi evinden getirdiği mısıra dua okuduktan sonra okunmuş mısırı hastalıklı bölgeye sürer ve pratik sonrası hastanın mısırı suya atması sonucunda hasta iyileşir [KK6].

1.8. Tuz

Tuz hem İslamiyet'e¹ hem de Türk kültürüne göre kutsal olarak kabul edilir. Aynı zamanda evin bereketini sembolize eder. Bu özellikleriyle sağaltımda etkili olan tuz, halk hekimlerinin hastalarının evinden getirmesini istediği nesnelere biridir. Başta nazar olmak üzere sarılık, uykusuzluk, siğil, suçiçeği, yara, boğaz ağrısı gibi hastalıkların tedavisinde de kullanılan tuz bilhassa dinî yöntemle tedavide yardımcı unsurdur. Nazarı çıkarmada (kirinelöö) hastanın evinden getirdiği tuza icracı dua okur. Ardından halk hekimi tuz ve kâğıt ile üç defa hastanın vücudunu ve başını sıvazlar. Hastanın bu nesneyi yakması sonucu tedavinin sonlandırıldığı görülür. [KK16, 33, 35]. Sarılık, uykusuzluk, siğil, suçiçeği ve yara gibi rahatsızlıkların tedavisinde ise sağaltıcılar tuz ve başka nesnelere hastaya Fatıha, Ayete'l Kürsi vb. dualar okuyarak hastayı sağaltırlar [KK3, 30, 31, 33, 42]. Boğaz ağrısının tedavisinde ise boğazı gıcıklayan ve öksürmeye başlayan kişinin boğazına kara tuz ezilerek işaret parmağı ile üç gün boyunca basılır. Bu hastalığa kara tuzun iyi geldiğine inanılır [18, s. 275].

1.9. Şeker

Toz şekeri gündelik hayatın içerisinde insanların kolaylıkla ulaşabildiği bir yiyecektir. Kırgız Türkleri için şekerin sağaltımdaki işlevi en az çay, tuz, ekmeğe kadar etkilidir. Söz gelimi idrar tutamama gibi

¹ Hz. Muhammed'in "sizin baş katığınız tuzdur" şeklindeki hadisi şerifi duruma örnektir. Ayrıntılı bilgi için bk. [17, s. 181-199]. Buna dayanarak İslamiyet'te yemeğe tuz ile başlamanın faydalı görülmesi bereketi sembolize etmekte ve aynı zamanda tuzun insanın ağzını bakterilerden koruyan bir nesne mahiyeti taşımaktadır.

rahatsızlıklarda hastaya *nabat/navat*¹ yenmesi önerilir [KK50]. Şeker aynı zamanda vücutta oluşan şişliklerin tedavisinde de kullanılır. Bu uygulamaya göre hastalıklı bölge temizlenip şeker sürülür [12, s. 396].

1.10. Hayvansal Emlerin Kullanımı

Türk toplumunun dinî, sosyal, ekonomik ve kültürel yaşantısında önemli bir yer edinen hayvanların sağaltımda kullanılmasında ona atfedilen kutsallık etkilidir. Zira ilkel dönemlerden günümüze değin gereksinim ve yaşantıya bağlı olarak at, geyik, kartal, yılan, kurt gibi hayvanlar daha önemli görülmüştür. Bu bağlamda sağaltımda kullanılan zikredilmiş hayvanlar dışında kurbağa, kaplumbağa, inek, deve, geyik, sülük, fare, kartal, bildircin ve tavuk gibi hayvanların yaygın olarak kullanıldığı görülür. Bu hayvanlar tedavi yöntemi olarak kullanılmasının yanı sıra tedavide emlerinden faydalanılan yardımcı unsurlardır. Kırgız Türkleri hastalıkların sağaltımında hayvanların kendisini, derisini, kabuğunu, boynuzunu, yününü, sütünü, safrasını, kemiğini, tükürüğünü, yumurtasını, dışkısını, karaciğerini ve başka pek çok unsurunu kullanmaktadır.

Kırgız Türkleri yılanın kemiği, dişi, yağı ve eti gibi noktalarından faydalanarak çeşitli hastalıkları sağaltırlar. Hastalığın türüne göre bu unsurları kurutulup ufalayarak, kaynatarak, kavurarak veya çiğ şekilde kullanırlar [19]. Tedavide çeşidine göre farklı uygulamalarla kullanılan yılan çoğu zamanda kurutulup ufaltılarak bir bölümünden ekmek yapılır. Bazı uygulamalarda ise yılan alkole eklenerek kullanılmaktadır [12, s. 398]. Kurt ise koruyucu özelliği ile tedavide önde gelen bir sağaltım unsurudur. Kırgız Türkleri kurdun tükürüğünden, postundan, aşığından, safrasından, dişinden çeşitli uzuvlarından faydalanmıştır. Çocukları ve hamile kadınları her felaketten ve hastalıklardan koruduğuna inanılması hayvanlara atfedilen kutsallığın somutlayıcı bir örneğidir. Kırgız Türkleri, yeni doğan çocuğun damağına kurdun tükürüğünü sürer. Büyük insanlar da kurdu sağaltım için kullanırlar. Söz gelimi bir tür deri hastalığı olan börü catış hastalığına yakalanan kişi, kurdun postuna sarılıp yatar, kurdun aşığını boynuna takar ve kaşınan yerlerini onunla kaşır. Mide hastalığı olanlar ise kurdun safrasını ezerek içer [20, s. 105-106]. Bu anlamda kurdun derisi, dişi, ödü, karaciğeri, aşık kemiği, sinir dokuları, rahmi olmak üzere çeşitli organları halk hekimliğinde sağaltım unsuru olarak kullanılır [21, s. 509].

İneğin dışkısı ve geyiğin safrası özellikle kadın hastalıklarında faydalıdır. Söz gelimi soğuk değmesinden kaynaklandığı düşünülen

¹ Kristalleşmiş hâlde olan şeker.

kadınların hamile kalamaması durumunda ineğin safrası kullanılır. Bu uygulamaya göre ineğin dışkısı üç kez tandırda pişirilir. Dışkı sıcak sıcak alınıp bir nesneye konulur. Kadın bu nesnenin üzerine oturtulur. Hastaya böyle yaptırılarak hastanın terlemesi sağlatılır. Hatta bu terleme siyah sular akana kadar devam etmelidir. Sağaltıcı tedaviye üç gün devam eder. Hastanın tedavi süresince soğuk herhangi bir şey yiyip içmemesi ve kullanmaması gerekir [KK35]. Geyiğin safrası da erkek çocuk sahibi olamayan kadınları tedavi etmede kullanılır. Safra tek başına verildiğinde tansiyona sebep olacağı için safradan çorba yapılarak hastanın yedi gün boyunca terlemesi istenir. Hasta bu yedi gün boyunca eşiyile yatmaz, soğuk su içmez ve soğuk suya dokunmaz. Kendini sıcak tutar [KK39]. Bu iki uygulamada da soğuktan kaynaklandığı düşünülen rahatsızlıkların sıcak uygulamalarla iyileştirildiği görülür.

Hayvanın yumurtası, dışkısı, yünü, karaciğeri ve kanı ise cilt hastalıklarında etkilidir. Söz gelimi vitiligo rahatsızlığı için fare kesilir. Farenin sıcak kanı hastalıklı bölgeye sürülür [KK44, 50]. Vitiligo olan erkeklerin iyileşmediği ancak kadınların iyileştiği tespit edilmiştir [KK44]. Ayrıca vitiligo rahatsızlığı devenin yününe dua okunarak da sağaltılmaktadır [KK20].

Hayvansal emler yalnızca fiziksel rahatsızlıkların tedavisinde kullanılmamaktadır. Kırgız Türklerinde yaygın olarak rastlanan korkunun sağaltımında su ve dua ile tedavinin yanı sıra hayvanlardan da faydalanılır. Söz gelimi kartalın karaciğeri, korkan insanları tedavi etmede etkilidir. Bu uygulamaya göre halk hekimi korkan kişiye kartalın karaciğerinden bir parça yedirir ve bu şekilde korkunun geçeceğine inanılır [KK40].

Bahsedilen uygulamalarda ortak nokta yer yer temas ve benzerlik büyüsünün kullanımıdır. Nitekim Kırgız Türklerinin halk hekimliği geleneği eski Türk inançlarının ve İslami geleneğin sentezinden meydana gelmektedir. Bu bağlamda kurdun tükürüğünün sürülerek hastaya kurdun kutsallığının geçmesi beklenir. Temas büyüsünün devreye sokulması veya farenin sıcak kanının vitiligo olan bölgeye sürülmesi ile cildin yenilenmesinin amaçlanmasında da Kamlık unsurların aktive olduğu ve fayda sağladığı açıkça görülmektedir.

1.11. Maden Kökenli Ürünlerin Kullanımı

Maden veya madenlerden yapılan emler halk hekimliğinde geçmişten günümüze kadar hastalıkları sağaltmada kullanılmıştır. Bazı madenlere Türk kültüründe daha çok önem verilmiştir. Bu madenlerden biri olan demir ve demirden yapılan balta, bıçak gibi ürünler Kırgız Türklerinin

halk hekimliğinde önemli bir sağaltım nesnesi olarak kullanılır. Ayrıca kurşun da Kırgız Türklerinin halk hekimliği geleneğinde dikkat çekici bir yere sahiptir.

1.11.1. Balta

Balta demirden yapılan maden kökenli önemli bir sağaltım malzemesidir. Sıcak balta yoluyla çeşitli uygulamalar yapılarak pek çok hastalık tedavi edilir. Kırgız Türkleri baltayı bilhassa hamilelik veya kadın hastalıklarının tedavisinde kullanır. Ayrıca idrar yanması, böbrek rahatsızlıkları, uçuk ve başka cilt rahatsızlıkları balta ile sağaltılır. Sağaltıcı baltayı ateşte kızdırır. Kızarmış baltayı soğuk suya koyduktan sonra baltaya dua okur. Pratik böylece sonlandırılır [KK17]. Bu pratikte hem demirin hem de ateşin kutsallığından faydalanılır.

1.11.2. Bıçak

Bıçak kötü ruhları ve onların yol açtığı hastalıkları defetmede önemli bir nesnedir. İnsana musallat olan albastı, bıçak ve ateş yardımıyla kovulur. Albastının oturduğu yere bıçak saplanır ve böylece kötü ruh ele geçirilir. Doğumda albastı basan kadınlar da yine bıçak yoluyla sağaltılır [22, s. 36]. Özellikle bakışlar, cin çıkarırken hastaya bıçağın batırılması yoluyla hastayı sağaltır [23, s. 331-332]. Bunun dışında bıçak, korku ve nazarın giderilmesinde kullanılır. Ayrıca kan alma yönteminde yaygın olarak kullanılan jilet, vakum gibi nesnelere biridir. Kançılar veya diğer halk hekimleri kan alırken bıçak, neşter gibi aletlerle kan alınacak noktaları keserek alınan kanı vakuma koyarlar. Bu yolla pis kanın vücuttan atılması ve hastalığın iyemesinin veya kötü ruhun vücuttan kovulması amaçlanır. Söz konusu uygulamalar ve yöntemler eski Türk geleneğinin emareleridir.

Kırgız Türkleri nazar inancına sahip bir Türk boyudur. Bu sebeple nazardan kurtulmak adına birtakım uygulamalar gerçekleştirirler. Nazardan ötürü kötü durumda olan hastanın nazarı çoğunlukla tespih ile çıkarılsa da [KK13, 27, 48] bıçak ve kâğıdın da nazarı çıkarmada etkin rol oynadığı görülmektedir [KK32]. İcracının eliyle veya yardımcı unsuru ile öncelikle besmele çekip hastanın başından başlayıp alınına, yüzüne, kollarına, sırtına doğru dua ederek bazen üfleyerek ilgili yerleri sıvazlaması ile gerçekleştirilen uygulama için kâğıt, gazete, kesek, tespih, bıçak, kamçı gibi nesnelere kullanıldığı belirlenmiştir. Bıçaklar nazar değen kişinin nazarı çıkarmada veya korkan insanların korkularını defetmede yardımcı bir unsur olarak kullanılır [KK10]. Ayrıca korkunun yok edilmesinde öne çıkan kurşunun yanı sıra bıçak da kullanılır. Madensel emlerin korkuyu gidermede kullanılmasını pek çok pratikte görmek mümkündür. Örneğin, yeni doğan

bebeğin kırkı çıkarılıncaya dek korkmasını ve albastı gibi kötü ruhların yanına gelmesini engellemek amacıyla baş ucuna demir, bıçak gibi madensel emlerin konulması Anadolu'da da görülen yaygın pratiklerdir.

1.11.3. Demir

Demir, halk hekimliğinde kullanılan önemli bir madendir. Kırgız Türklerinin sağaltımında bıçak, balta gibi demirden yapılan nesnelere kullanmasının yanı sıra demiri doğrudan kullandıkları da görülmektedir. Bu uygulamalara göre kızaran demir hastaya yaklaştırılır ve kâseye koyulan soğuk su demir yoluyla hastaya püskürtülür. Demirin soğuması ile hastalık da eş zamanlı olarak hastadan çıkarılmış olur. Ayrıca sara ve cin girme gibi durumlarda kızgın demirin dil ile yalanması sonucu sağaltım gerçekleştirilir. Nitekim demir, insanı kötü ruhlardan koruyan bir nesne olarak görülür [24, s. 101-226]. Demir, Anadolu coğrafyasında da benzer amaçlarla kullanılır. Diğer yandan başka Türk boylarının inanış ve uygulamalarında demirin kötü ruhları defedici özelliği yaygın olarak bilinmektedir. Söz gelimi Özbekistan'da bakışı, demir çubuğa bez bağlayıp yakar ve “*alas, alas küllü beladan halas.*” diyerek hastanın başında döner ve hastayı kötü ruhlardan arındırır [25, s. 126]. Bu örnekte hem demir hem de ateşin şifa verici özelliği etkin kılınır.

1.11.4. Kurşun

Sağaltımında etkin rol oynayan diğer bir maden kurşundur. Kırgız Türkleri kurşunu bilhassa korkunun defedilmesinde kullanır. Ayrıca en az korku kadar nazarın çıkarılmasında da etkili olan kurşun ateş yükselmesi, kusma gibi gündelik hayatın içinde sıklıkla karşılaşılan rahatsızlıkların sağaltımında da yer edinir. Anadolu sahasında bilhassa nazarı çıkarmada kullanılan kurşunun Kırgızistan halk hekimliği geleneğinde korkunun sağaltımında yaygın olarak kullanılması, kurşunun rolünün Anadolu sahasında daraldığını ortaya koyan dikkat çekici bir özelliktir.

Korkunun sağaltımında öncelikle kurşun eritilir, suya konur ve su hastaya içirilir. Pratik haftada yedi gün birer defa yapılır [KK25]. Bir başka icracı ise kurşunu erittikten sonra kurşunu suya üç defa koyar ve hastanın damarına bakar. Hastaya bu suyu üç kez içirir [KK14]. Tedavinin sonuç verene kadar tekrar edildiği de görülmüştür [KK7]. Bu uygulamaların tamamında kurşun suya atılırken başka bir icracının kurşunu hamura koyduktan sonra bebelere tedavi uyguladığı da tespit edilmiştir [KK27]. Ayrıca kurşunun çamura konulması da söz konusudur [KK32].

Nazarın çıkarılmasında ise “*menin kolum emes Umay Enenin, Batma Zuuranın kolu/benim elim değil Umay Ene'nin, Fatma Zehra'nın eli*” gibi

çeşitli dua ve sihirli sözler yoluyla kurşundan faydalanılır. Bu sağaltım esnasında kurşun çoğunlukla eritilir. Ayrıca göçürme yönteminde de yardımcı unsur olarak kurşundan faydalanılır. Bu pratiğe göre sağaltıcı kurşunu üç defa suya koyar. Ardından bu kurşunu hamura koyduktan sonra hamuru köpeğe verir ve suyu da hastaya içirir. Bu şekilde tedavi sonlandırılır [KK47].

Bu hastalıklara ek olarak kurşunun veya demirin neşter malzemesi olduğu da görülür. Neşter, insan vücudunda mermiyi çıkarma ve ne kadar derinlikte olduğunu bilme amacıyla kullanılan bir araçtır. Ayrıca *Manas Destanı*'nda çıkıkların ameliyatla tedavi edildiği durumlarda neşterin kullanıldığı görülür [26, s. 12].

1.12. Su

Yeniden doğuşu temsil eden su; tüm tohumların, her çeşit kozmik tezahürün temelidir. Su, her tür tarihsel ya da kozmik döngünün başlangıcında ve sonunda vardır ve varlığını sürdürmeye devam edecektir. Suyun ilk örneği hayat suyudur. Büyüsel bir madde olan su, kozmogoninin simgesidir. İnsanı iyileştirir, gençleştirir. Suda benzersiz bir güç ve yaşam bulunur [27, s. 193-200]. Bu sebeple insan, anne karnında tanıştığı suyla tüm yaşamı boyunca ayrılmaz bir ilişki içerisinde yaşar.

Eski Türk inanç sisteminde kutsallık atfedilen su, bereketin ve gücün kaynağı olarak görülür. Eski Türklerde hastalığın ortaya çıkış sebeplerinden olan 'tanrıların memnun edilmemesi' durumunun bir görünümü olarak iyiliksever yer-su ruhlarına yeterli kurban sunulmadığında hastalıkların baş göstereceği düşüncesine dayanarak bu hastalıkların tedavisi için dağ tepeleri, akarsular, göller, pınarlar gibi kutsal mekânlara gidilmesi su kültürünün bir tezahürüdür. Dağ tepeleri, akarsular, göller, pınarlar bu mekânların bir örneğidir [28, s. 243-244]. Zira su, Türk toplumlarında temizleyici, arındırıcı, iyileştirici, dinlendirici, sakinleştirici gibi pek çok işleve sahiptir.

İnsan yaşamında içme suyu, temizlik, turizm ve sıcak su-kaplıcalar olmak üzere çeşitli şekillerde yer edinen su, aynı zamanda halk hekimliğinde dikkate değer bir kullanım alanına sahiptir. Kaplıca ve maden suları, halk hekimliğinin önemli sağaltma unsuru olarak günümüzde turizm açısından Kırgızistan'a katkı sağlamaktadır. İnsanlar, vücudunun belli bölgelerindeki ağrılara, çeşitli rahatsızlıklara iyi geleceğini düşünerek kaplıca ve ılıçalara gitmekte ve şifalanmaktadır. Ayrıca sıcak su ve kaplıcaların fizik tedavi merkezleri ile ortak şekilde çalıştığı merkezler de

mevcuttur. Bu durum da şifalı suların sağlık için sistemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Anasır-ı erbaadan biri olan su, ateş gibi arındırıcı özelliği ile sağaltımda ana ve yardımcı unsurdur. Kırgız Türkleri fiziksel ve ruhsal/psikolojik birçok hastalığın/rahatsızlıkların arındırılmasında sudan faydalanır ve su yoluyla hastanın iyisini korkutmaya amaçlamaktadır. Bu anlamda suya dair hastalığa ve halk hekimine göre farklı uygulamalar bulunur. Sıklıkla korkunun sağaltımında kullanılan su ayrıca kızamık, ishal, siğil, egzama, uçuk, yara, alerji, ala gibi cilt hastalıkları ve beze, bingıldak, kısırlık, miyom gibi bedensel rahatsızlıkların sağaltımında önemli bir sağaltım unsurudur.

Korkunun sağaltımında suyun korkan kişilere içirilmesi, sıçratılması veya suyla yıkanılması şeklindeki pratikler uygulanmaktadır. Bu uygulamalara göre sağaltıcı, korkan kişiye kâseye koyduğu suyu üç defa içirir. Eğer hastanın korkusu geçmezse hasta beş, yedi defa suyu içmelidir [KK11]. Bazı sağaltıcılara göre ise işlemin üç defa tekrarlanması yeterlidir [KK38]. İcracı, korkan kişiye su içirip hastanın damağını yukarı kaldırdıktan sonra hastanın ellerine ayaklarına su sıçratır ve hastayı ayaklarından yere doğru silker [KK23, 46]. Suyun başa, kalbe sıçratıldığı uygulamalar da mevcuttur [KK22]. Çocukların korkması durumunda icracı çocuğun göğsünün altına elini koyar. Eliyle çocuğun damağını kaldırır ve su ile üç defa işlemi tekrarlar. Bu pratikte de suyun sıçratıldığı görülmektedir [KK18]. Başka bir sağaltıcı ise beş yaşına kadarki korkan çocukları ağzına su alıp püskürterek tedavi eder. Dua okur. Beş yaşındakilere ise suyu sıçratarak tedavi eder [KK37]. Suyun bazen elle bazen de dal ve ibrik ile sıçratıldığı pratikler mevcuttur [KK46]. Nazarın çıkarılmasında ise kâğıda dua okunduktan sonra okunmuş kâğıdın suya atılması sonucunda sağaltım gerçekleştirilir [KK5, 12, 24]. Hastanın üstüne, kalbine, başına suyun sıçratılması ile benzerlik büyüünden faydalanılır. Böylelikle hastanın vücuduna değen su ile irkileceği ve böyle yapılarak korkuya sebep olan cin, kötü ruh veya korkunun iyесinin vücuttan kovulacağı düşünülür. Uygulamanın en az üç defa yapılması ve etki etmemesi durumunda beş, yedi vd. şeklinde devam ettirilmesi Kırgız Türklerinin halk hekimliği geleneğindeki eski Türk inançlarının ve İslami etkinin ne denli etkili olduğunu bir görünümüdür.

Su aynı zamanda cilt ve mide hastalıklarında da etkilidir. Vitiligo rahatsızlığı için sağaltıcı suya okur ve okunmuş su ile hasta yıkanır. Midedeki yaralar da benzer şekilde tedavi edilir. Hasta dualı suyu içer ve

iyileşir [KK32]. Başka bir pratiğe göre icracı, uçuğu çıkan hastayı su kenarına götürür. Ağacın dalını suya değdirir ve bu şekilde ayak tabanına kamçıyla vurur [KK17]. Başka bir uygulamaya göre memesinde beze olan hasta için kâseye konulan suya hekimin özel taşıma değdirmesi ve sonrasında hastalıklı bölgeye sürmesinde de suyun etkili gücünden faydalanılmıştır [KK25]. Sıralanan uygulamalarda taklit büyüünden faydalanıldığı görülmektedir.

1.13. Kül

Külün sağaltımda yardımcı unsur olarak kullanımını ateş kültü ile ilişkilendirilmelidir. Ateş ve ocak iyesi insanları kötü ruhlardan ve hastalıklardan korur. Dolayısıyla sağaltımda ateş kutsallığı ile ön plana çıkar. Türk kültür tarihine bakıldığında ateşin geçmişten günümüze kadar bu kutsallık ve önem ile hayatımızda yer almaya devam ettiği görülmektedir. Söz gelimi ‘mum üflenerek söndürülmez’, ‘ateşe tükürülmez’ gibi süregelen inanışlar bunun bir göstergesidir. Ateşin kutsal bir ruhu olduğu ve insanları koruduğu düşünülür. Ateşe duyulan bu saygı ve ateşin yakıcı özelliğinden dolayı yer yer duyulan korku, onun toplumsal bir kült hâline gelmesini sağlamıştır. Ateş ve ocak kültü ile ilintili olarak külün de kutsal olduğu görülür. Bu sebeple kül, ateşin temizleyici ve iyileştirici; ocağın ise bereket özelliği ile sağaltımda etkilidir.

Kül, halk hekimlerinin hastalarının evinden getirmesini istediği nesnelere biridir. Nazarı çıkarmada, yara, ala gibi cilt rahatsızlıklarının sağaltımında kullanılır. Külün hastalıklı bölgeye sürme, yıkama, dua okuma gibi eylemlerle kullanılması ateşin tedavi edici özelliğini görünür kılar. Söz gelimi yaranın sağaltımında yanan ipin külü yaraya sürülür [KK46]. Ala rahatsızlığında alalı bölge kül ile yıkanır [KK20]. Siğil için ise icracı hastanın getirdiği küle okuyup siğilin üzerine koyarak sağaltımını gerçekleştirir [KK42]. Nazarı çıkarmada ise sağaltıcı tuz ve kül ile hastanın nazarını çıkartır. Tuz ve külü kâğıdın içine koyarak üç kez pratiği tekrarlar. Ardından bu nesnelere ateşe atarak pratiğini tamamlar [KK21]. Bazen de ipe okuduktan sonra hastadan tuz ve kül istenerek bunların hastalıklı bölgeye konulması istenir [KK42]. Başka bir pratiğe göre ise, kâğıdın içine bazen tuz bazen kül konulur ve üç defa dua okunarak hastanın başı, vücudu sıvazlanır [KK21]. Sıralanan pratiklerde ateşin kendisinden korkulan bir nesne olarak hastalık iyesini defedici ve hastalığı arındırıcı bir unsur olarak sağaltıma etki ettiği görülür.

1.14. Mum

Geçmişte aydınlanma ihtiyacını karşılayan günümüzde ise dekoratif bir nesneye dönüşen mum aynı zamanda bir sağaltım nesnesidir. Mum yanan bir nesne olarak ateş kültü ile ilişkilendirilmelidir. Günümüzde bilhassa Anadolu kültüründe mum yakılarak türbelerde adak adanır, dilek tutulur. Öte yandan Hristiyan kültürüne göre kiliselerde edilen dualar da mum ile temsil edilir. Doğum günü pastasının üzerine kişinin yaşı kadar konan mum ise gerçekleşmesi istenilen dilekleri ifade eder. Bunlardan başka mum, spiritüel yaşama önem veren kişilerin meditasyonlarını tütsü ve mum eşliğinde gerçekleştirmesi yine bahsedilen kutsallık ve ruhani anlamlar ile ilintilidir. Dolayısıyla geçmişten günümüze arınma, şifalanma, ruhani varlıklarla iletişime geçme sembolü olan mum bu özellikleriyle hastalıkların sağaltımında da rol oynar. Kırgız Türkü halk hekimleri mumu bilhassa kısırlık ve cin girme gibi rahatsızlıklarda kullanır. Bu pratiklerde kutsal olan ateşin hastalık iyesini korkutucu özelliği öne çıkar. Nitekim mum yakma ritüeli Kamlık bir köke dayanır ve kötü ruhların defedilmesi anlamını taşır.

Mum ile tedavi pratiklerine göre halk hekimi cin girenlere mum yakarak Yasin ve Cin sureleri, kasıyda (kaside)¹ ve İmam Gazali'nin "Kimya-yı Saadet" adlı kitabından sözler okur. Eğer hastanın sıkıntısı hafifse yedi, ağırorsa kırk bir tane mum yakar [KK30]. Nitekim sıkıntının hafifliği veya ağırlığı hastaya musallat olan kötü ruhlarla ilintilidir. Bu anlamda yakılan mumun sayısının artması ateşin kötü ruhlar için korkutucu bir işlevi olması ile alakalıdır. Kısırlığın tedavisinde ise halk hekimi, kısır kadının rahmini elle düzeltir ve mum yakarak dua eder [KK30]. Bu uygulamada duanın ve mumun görünümü kuşkusuz türbelerdeki adak adanırken mum yakılması ile benzerlik taşımaktadır.

1.15. Toprak Keseği

Anasır-ı erbaadan biri olan toprak yaşamın temelidir ve dünya mitolojilerinin ortak simgesidir. İlk insanın yaratılışına dair mitlerde toprağın merkezde bulunduğu görülür. Nitekim toprak, doğurganlığın, canlılığın, iyiliğin, saflığın, sembolü olarak kutsallık atfedilen bir nesnedir. Yeniden doğuşu ve arınmayı sembolize eder [30, s. 23-33]. Bitkilerin köklerinin toprakta oluşu ve toprak yoluyla büyümeleri toprağın ilksel

¹ Kaside. 15-20 beyitten fazla olmayan manzume [13, s. 413]. Arapçada cin girenleri veya hastalığı tedavi etmek için kullanılan darım (büyülü söz) [29, s. 724]. Bu çalışmada kavram verilen ikinci anlamı ile kullanılır.

zihniyette üreme ve bolluk düşüncesi ile ilişkilendirilmesinde etkili olmuştur. Toprakta besin elde eden ve ölülerini toprağa emanet eden insanoğlu aynı şekilde şifayı da toprakta aramıştır [31, s. 37-46]. Bu sebeple Kırgız Türkü halk hekimleri toprağın en az su kadar temizleyici ve iyileştirici gücünden faydalanır. Su ve toprak yoluyla hastanın sıkıntısının yok edilmesi amaçlanır. Hasta yaşam döngüsü içerisinde yaşadığı dönüşümü tamamlayarak sağlığına kavuşur. Kuşkusuz yaşamın başlangıcında (doğum) ve sonunda (ölüm) insan için anlam ifade eden toprağın bir sağaltım unsuru olması oldukça anlamlıdır.

Toprak keseği yara, siğil, nazar gibi rahatsızlıkların tedavisinde çeşitli nesnelere bir arada kullanılır. Hastalar, keseği kendi evlerinden getirir. Toprak çoğunlukla su ve dua yoluyla tedavilerde kullanılır. Söz gelimi siğili olan hastanın evinden getirdiği keseğe icracı dua okur ve ardından siğilin üzerine sürer. Hasta keseği suya attıktan sonra siğilin geçeceği düşünülür. Pratik üç defa devam eder [KK10]. Keseğin suya atılması ile suyun iyileştirici gücünden faydalanılır. Suyu birlikte hastalığın da akıp gideceği düşüncesi söz konusudur. Hem temas hem de taklit büyüsi sayesinde hastalığın sağaltılacağı inancı bulunmaktadır. Benzer durum nazarı çıkarmada da söz konusudur. Pratik sonrası kesek suya atılır [KK7]. Zira insanın çamurdan yaratıldığı düşünülürdüğünde toprağın suya atılması ile ‘yaratım’ ediminin aktive edilmesi amaçlanır. Su temizleyici ve iyileştirici özelliğiyle toprak ise doğum ve üremenin sembolü olarak bir arada sağaltımda etkilidir.

1.16. Kamçı

Halk hekimliği Şamanist unsurlar, eski Türk inancı ve gelenekleri çerçevesinde gelişir ve şekillenir. Farklı coğrafyalarda benzer ortak özelliklerle Türk halk hekimliği varlık gösterir. Dolayısıyla halk hekimleri şamana benzer bir erginlenme süreci yaşar. Bu süreç “hastalanma, çağrı alma, çağrıyı kabul etme, manevi olarak temizlenme, hizmete hazır hâle gelme ve yetkinleşme” şeklinde merhaleler ile ifade edilebilir [32, s. 4]. Şamanlığın en önemli sembollerinden biri olan kamçı [33, s. 100], Kırgız Türklerinin halk hekimliğinde önemli bir sağaltım nesnesidir. Şamanların sağaltıcı misyonunu taşıyan bakşı, cürök kötörüücü gibi halk hekimleri sağaltım esnasında parpılama, sıvazlama gibi tedavi yöntemlerini uygularken kamçıdan faydalanır.

Kamçı, Kırgız Türkleri için en az at kadar önemli olan bir nesnedir. Nitekim şamanlar zikirlerini yaparken kamçı ve bıçak kullanırlar [23, s. 223]. Bunun yanı sıra kamçı vücudun uyarılmasında, nazarın

çıkarılmasında, kötü ruhların kovulmasında etkili bir sağaltım unsuru olarak icracılar tarafından kullanılır. Halk hekimleri nazar ve iç sıkıntı gibi ruhsal rahatsızlıklarda hastanın vücuduna kamçıyla vurarak veya vücudu kamçıyla sıvazlayarak tedavi eder. Bu uygulamalara göre sağaltıcı kamçı ile hastanın sırtına vurarak olumsuz durumu ortadan kaldırır. Hasta böylelikle eski hâline döner [KK25, 33]. Aynı zamanda kamçı uçuk için de kullanılır. İcracı uçuğu çıkan hastayı su kenarına götürür. Ağacın dalını suya değdirir ve bu şekilde ayak tabanına kamçıyla vurur [KK17]. Bu pratikte suyun tedavi edici özelliğinden faydalanılır ve temas büyüğü aktif kılınır. Ayrıca baş ağrısının tedavisi de kamçı ile hastalıklı bölgeye vurularak gerçekleştirilir [KK31]. Sıvazlama yöntemiyle nazarın sağaltılmasında ise hekim besmele çeker. Yardımcı unsuru veya eliyle hastanın başından başlayarak alınına, yüzüne, kollarına, sırtına doğru dua ederek veya bazen üfleyerek hastayı sıvazlar. Bu tür uygulamalarda çoğu halk hekiminin kullandığı nesnelere biri kamçıdır. Kamçı, bilhassa nazar ve korkunun giderilmesinde etkin rol oynayan ve Kamlık geleneğinin Kırgızistan'daki devamlılığını, korunmasını sağlayan önemli bir unsurdur.

1.17. Tespih

Tespih, İslamiyet'in belirgin bir sembolüdür. Sağaltımda dinî yönetime başvuran halk hekimleri korku, irkilme, nazar gibi ruhsal problemleri veya beze, baş ağrısı, boğaz ağrısı gibi çeşitli bedensel hastalıkları tespih yoluyla sağaltmaktadır. Ayrıca parpılama, sıvazlama gibi çeşitli yöntemlerde de kullanılan tespih, Kırgız Türklerinin halk hekimliği geleneğindeki İslami etkinin somut bir göstergesidir. Eski sağaltıcılar olan kamların tedavide kamçı ve davulunu kullanmasına benzer olarak bölgedeki sağaltıcıların birtakım nesnelere faydalanması bilhassa tespihten yararlanması halk hekimliği geleneğinin İslami unsurlardan etkilendiğini somutlamaktadır.

Dinsel yönetime ve parpılamaya dayalı uygulamalarda icracı tespih kullanılarak ağrıyan yerlere dokunup dua okur [KK31]. Beze rahatsızlığında hasta tespih ve dua yoluyla tedavi edilir. Boğaz ağrısında ise hastaya dua okunur. Hastanın boğazına tespih ile dokunularak ağrı tedavi edilir [KK49]. Sıvazlamaya dayalı pratikler ise nazarın sağaltımında daha yaygındır. Nazarın çıkarılmasında tespih ile üç defa hastanın vücudu Fatiha suresi okunarak sıvazlanır [KK9]. Bir başka uygulamada tespih ile ilk başta yedi defa İhlas, ardından yedi defa Fatiha, Felak, Ayet'el Kürsi okunur. Sonunda salavat getirilir [KK13]. Tespih ile Fatiha, İhlas, Nas ve Felak sureleri okunur. Üç veya yedi defa hastanın başı, vücudu sıvazlanır [KK25, 46].

Örneklendirilen uygulamaların tamamında başat yöntemlerin yanı sıra dinî bir öge olarak tespihin kullanılması ve duanın gücü ile istenmeyen durum/hastalık ortadan kaldırılmaya ve hasta şifalandırılmaya çalışılmıştır. Bu anlamda tespihe atfedilen bir kutsiyet olduğu açıkça görülmektedir.

1.18. Kâğıt

Halk hekimleri kâğıdı bilhassa nazarı çıkarmada kullanır. Bunun yanı sıra dinî etkinin aktive edilmesi için kâğıtlara dualar yazdıkları da görülür. Sihirsel sözlerin yazıya aktarılmış formu olan ve İslamiyet'le birlikte dinî kisveye bürünen muskalar sağaltımda mühim bir yere sahiptir. Okunan kâğıda yazılan dualar ve hazırlanan muskalar fiziksel ve ruhsal/psikolojik rahatsızlıkların sağaltımında kullanılır. Nitekim dua ruhsal/psikolojik rahatsızlıklarda daha etkin olarak kullanılır. Bununla birlikte kâğıdın nazardan başka sivilce gibi cilt rahatsızlıklarının tedavisinde yardımcı bir unsur olarak kullanılması sağaltıcıların hem fiziksel hem de ruhsal/psikolojik rahatsızlıkları sağaltmada kâğıttan faydalandığını gösterir.

Halk hekimleri nazarı çıkarırken dua okunduktan sonra okunmuş kâğıdın yakılması, suya atılması veya okunmuş kâğıtla vücudun sıvazlanması şeklindeki pratikler yoluyla hastayı sağaltmaktadır. Nazarın çıkarılması için pratik 3-5-7 defa tekrarlanır [KK15, 32]. Kâğıdın kullanılmasında sağaltıcıdan sağaltıcıya farklılıklar bulunmaktadır. Söz gelimi bir icracı pratiği üç kâğıt kullanarak gerçekleştirmektedir. Üç parça kâğıt veya keseğe dualar okunarak nazar değen kişinin başı, vücudu üç defa sıvazlanır. Pratik tamamlandıktan sonra kâğıt yakılır, kesek ise suya atılır [KK7, 32]. Kâğıdın vücuda temasıyla temas büyüsüne; tedavinin sonunda kâğıdın yakılması, suya atılması ile taklit büyüsüne başvurulur. Bu şekilde kötü ruhun defedileceği ve kem gözün ortadan kalkacağı düşünülür. Pratiğin en az üç defa uygulanması ile büyüselle ve dinsel etkinin gücünün artırılması amaçlanmaktadır. Bu bakımdan söz konusu pratiklerin Kamlık geleneğinin bir devamı olduğu açıkça görülmektedir.

1.19. Taş

Halk hekimliği geleneği içerisinde kutsal görülen nesnelere kullanımını önemli bir yer tutmaktadır. Dağa atfedilen kutsallığa benzer olarak taş da kutsallık atfedilir. Taşa sihirli formülün/duanın okunması ve bu maksatla şifalandırma etkisinin açığa çıkması yoluyla halk hekimleri pek

çok rahatsızlığın ortadan kaldırılmasında taştan faydalanır.¹ Bakşı, tölgöçü başta olmak üzere bazı halk hekimleri kamçı, tespih gibi yardımcı unsurlara benzer olarak kendilerine ait özel taşlar ile sağaltımı gerçekleştirir. Zira bu taşların sağaltıcıya ait bir kutsallığı ve özel anlamı bulunmaktadır. Söz gelimi tölgöçüler 41 taşın yardımı ile fal bakma, gelecekte haber verme, kaybolan eşyaların veya hayvanların bulunması için yardım etme veya eşyayı çalan kişiyi bulma gibi pek çok görevi icra etmektedir. Bazı hekimlerin kullandıkları taş adedinin 41 olduğu görülürken bazılarında belirli bir sayı önem arz etmemektedir. Zikredilen taşlar boyut ve renk bakımından farklılık gösterir. Tölgöçü, 41 kara taşı ile insanların kaderi hakkında tahminde bulunur. Fal açmaya başladığında “*açık aytıp, ak süylö*” diye taşları eline, ağzına değdirip fal bakmaya başlar [35, s. 189]. Tölgö taşın yanı sıra koyunun kürek veya aşık kemikleriyle de yapılabilir [36, s. 186].

Kırgız Türkü halk hekimleri özel taşlar yoluyla, ağız yarası, kızamık, beze, korku, sarılık gibi pek çok hastalığı tedavi etmektedir. Taş, bilhassa dinî-büyüsel ve sıvazlama yönteminde yardımcı unsur olarak kullanılır. Bu uygulamalara göre halk hekimi Fatiha, Nas, Felak sureleri okuyarak taş ile korkanların kalbini, vücudunu sıvazlar. Uygulama üç ile yedi defa tekrarlanır [KK12] Korkunun sağaltımında ise tedavi aç karnına ve sabahları uygulanır. Korkan hastanın damağı ve yüreğı su ve taş kullanılarak dualar eşliğinde 3-5-7 defa yukarı kaldırılır [KK11]. Memesinde beze şikâyeti olan hasta için icracı kâseye su koyar ve özel taşını suya sürerek bezeli olan yere taş ile dokunur [KK25]. Bir başka pratikte ise demir ve taş birbirine değdirilir. Demir ve taşın sürtülmesi sonucu kıvılcım açığa çıkar. Bu kıvılcımların hastanın vücuduna değmesiyle kızamık yok olur [KK32].

Taş ile uygulanan pratiklerde sağaltıcının besmele çekip iki taşı ilk önce birbirine sürtmesi ve ağzına değdirdiğı eli ile tükürüğünü o noktalara sürmesiyle taşların arasında beyaz bir sıvı (süt) çıkar. Bu sıvı özellikle ağız yaralarının tedavisinde etkilidir. Nitekim iki taşın birbirine sürtülmesi yoluyla temas büyüünün aktive edilir. Bunun yanı sıra icracının

¹ Birçok toplumda taşa ilişkin çeşitli inanışlar bulunmaktadır. Taş taşınarak, suyla yıkanıp kaynatıldıktan sonra içilerek, okşanarak, gömülerek, gizlenerek vb. eylemlerde kullanılarak şifası açığa çıkarılan bir nesnedir. Hastalığı geçirmek için bazı taşların şifalı olduğuna inanılır. Söz gelimi doğum yapamayan kadınlarda tavşancıl taşı, kerkes taşı kullanılır ve doğumun kolaylaşması amaçlanır. Bu uygulamaya göre taşlar kadının sol oyluğuna bağlanır [34, s. 87].

tükürüğünün taşa temas etmesiyle şifalı sıvının açığa çıkar. Kırgız Türklerinin halk hekimliği geleneğinde pek çok sağaltıcı tükürüğünün kutsal olduğunu düşünerek tedavi pratiklerinde tükürüklerinden faydalanmıştır. Taş ile yapılan uygulamalar bunun başlıca örneğidir. Taşın duayla birbirine sürtülmesi veya tükürüğün taşa temasında amaç esasında bir tılsım açığa çıkarmaktır. Bu büyüsel eylem yoluyla taş hastanın hastalığında etkin bir nesne hâline gelir.

1.20. İp

Gündelik hayatın içinde kullanılan nesnelere biri olan ip aynı zamanda halk hekimliğinde kullanılan bir sağaltım unsurudur. Kırgız Türklerinin halk hekimliğinde yara, baş ağrısı, siğil gibi hastalıklar başta olmak üzere ip ile çeşitli hastalıklar sağaltılır. İpin bilhassa dua okuma, ipi yakma, ipi pamuğa sarma, ipe tükürme, ipi gömme gibi eylemleri içeren pratiklerde kullanıldığı görülmektedir. Halk hekimleri hastaya ipi kendileri vermemektedir. Hasta ipi kendi evinden getirir. İpin kullanıldığı pratiklerde bilhassa taklit büyüünden faydalanılır. Bunun yanı sıra temas büyüü de kullanılır.

Yaranın sağaltımında halk hekimi yaraya sureler okur. Ardından hastanın kendisiyle getirmiş olduğu ipe dua okunarak hasta sağaltılır. Halk hekiminin nefesinin güçlü olmasının yanı sıra tükürüğü de değerli görülmektedir. Dolayısıyla ipe tükürülerek dua okunması yoluyla da yaralar tedavi edilir. Tükürük yoluyla yaralar kurumaya başlar. Hastaların sağaltım tamamlandığında ipi yakması beklenir [KK39]. İcracı ipe dua okuduktan sonra ip yakılır. İpin yanmasına paralel olarak yaranın da yok olacağı düşünülür. Bir başka uygulamada ise siyah, ince ipe dualar okuyan halk hekimi son olarak ipe “süf süf” diyerek kuvvetli nefesi yoluyla ipi hastanın nemli ve derin bir yere gömmesini söyler [KK36]. İpin çürümesi sonucu siğilin geçeceğine inanılır. Bir başka uygulamada ise kesek ve ipe çevrilmiş küçük dallara dua okunur. Hasta bu nesnelere evine götürerek yaralı bölgeye sürer ve karığın kenarına gömer [KK8]. Ayrıca ipe dua okunmasının ardından ipin kurutulmasıyla siğilin/yaranın yok olacağı inancı hâkimdir. Zira ipin kurumasıyla siğilin veya yaranın yok olması eş zamanlıdır [KK34]. Halk hekimleri söz konusu nesnelere yaraya sürülmesinde temas, gömülmesi ve kurutulmasında ise taklit büyüünden faydalanır. Bu pratiklerde temas ve taklit büyüünün bir arada kullanılması ile tedavinin etkinliğinin arttırdığı görülmektedir. Bahsedilen uygulamalar Şamanizm’e ait sağaltım pratiklerinin Kırgızistan’daki görünümünü ihtiva eder.

Baş ağrısının tedavi edilmesinde ise başın ip ve pamuk tohumu yardımıyla eşitlenmesi söz konusudur. Baş ağrıyanların başı pamuktan yapılmış ip ile eşitlenir. Yedi tane pamuk tohumu alınır ve taşla ezilir. Hastanın başına ip konulup tohum yardımıyla hastanın başı eşitlenir [KK45]. Ayrıca sınıkçıkların tedavide kullandığı şakşığın yapımında da ip kullanılır. Şakşak ağaç çubukları ve bu çubuklara bağlanan ip ve bez ile sarılan bir sağaltım aracıdır.

1.21. Pamuk

Gündelik yaşamda temizlik ve kişisel bakım nesnesi olarak yer edinen pamuk, bu yönüyle aynı zamanda bir sağaltım unsurudur. Tamırçı, boğaz ağrısının sağaltımında altın kökü (altın tamır), acı bademin çekirdeğini, cevizin içindeki zarlar ve kabuklarını kullanarak bir ilaç hazırlar. İcracı bu ilacı içki şişesine koyup üç gün boyunca bekletir. Şişenin içine pamuk da ekler. Pamuğun eklenme sebebi ilacın içindeki tüm pislikleri kendinde toplamasıdır. Hasta bu ilacı sabah ve akşam içer. Bu ilaç sayesinde hem boğaz ağrısı geçer hem de hastanın sindirimi kolaylaşır [KK51]. Baş ağrısı ise hastanın başının ip ve pamuk tohumu yardımıyla eşitlenmesi yoluyla sağaltılır. Bu uygulamaya göre baş ağrıyanların başı pamuktan yapılmış ip ile eşitlenir. Yedi pamuk tohumu alınır ve bunlar taşla ezilir. Hastanın başına ip konulur ve tohum yoluyla hastanın başı eşitlenir [KK45].

1.22. Kan Alma Aparatı, Jilet ve Vakum

Vücudun herhangi bir yerinden kan alma çok eski zamanlardan beri uygulanan önemli bir sağaltım pratiğidir. Günümüzde hacamat (hicama) bu pratiğin en popüler örneğidir. Kırgız Türkü halk hekimleri guatr, omurga ve göbek fitiği, tansiyon, miyom, migren, baş, ayak ve göz ağrıları, mide, böbrek ve cinsel rahatsızlıklar, bebek rahatsızlıkları gibi çeşitli hastalıkların sağaltımında kan alma yöntemine başvurur. Aynı zamanda nazar gibi ruhsal sıkıntılarda da etkili bir yöntemdir. Tedavide bu yöntemi kançılar başta olmak üzere emçi, tamırçı vb. çeşitli halk hekimleri kullanır. Vücuttaki pis/haram kanın atılması ve kişinin sağlığına kavuşması amacı taşıyan yöntem bebelere, çocuklara ve yetişkinlere uygulanabilmektedir. Sağaltıcılar kan alırken jilet başta olmak üzere vakumu da kullanır. Bu uygulamalarda hacamat yapılacak noktalar ilk olarak delinir ve oralara vakumlar yerleştirilir. Böylelikle vücuttaki pis kan atılarak metabolizma eski versiyonuna döner. Uygulama yılda bir kez gerçekleştirilir [KK12]. Jilet yoluyla çeşitli bölgeler kesilerek vücuttan pis kanın atılması sağlanır. Hastadan çıkan kanın rengi (sarı veya siyah kan) hastalığa göre değişiklik gösterir. Hacamat bilhassa sünnet olması sebebiyle çoğunluk tarafından

tercih edilen bir uygulamayken bu yöntemi doğru bulmayan ve yaptırmayan insanlar da mevcuttur.

Sonuç

Kırgız Türklerin halk hekimliği geleneği dinî-büyüsel uygulamalara bağlı olarak Kamlık geleneğın, bitkisel ve maden kökenli uygulamalara bağlı olarak ise otacılığın bütünleşik bir görünümünden meydana gelir. En eski zamanlardan boyut değiştirerek ve gelişerek günümüze ulaşan halk hekimliği pratikleri ve geleneğın icracıları olan halk hekimleri, temelde dinî-büyüsel sürecin devamı niteliğında Kamlık geleneğın taşıyıcılarıdır. Bu mirasın koruyucusu ve sürdürücüsü olan halk hekimleri tedavi pratiklerinde bu kültüre bağlı birtakım nesnelere faydalanmaktadır. Sağaltımda kullanılan bu nesnelere etkili oldukları tedavi yöntemleri ve içerikleri bakımından halk hekimliği geleneğının kökleriyle bir bütünlük içerisindedir. Aynı zamanda kullanılan nesnelere Kırgızistan'ın coğrafi, ekonomik ve iklim yapısı ile de doğrudan ilintilidir.

Kırgız Türkleri sağaltımda ardıç/ısırık, ağaç dalları, şakşak, şeker, tuz, mısır, ekmeğ, buğday, su, toprak keseğ, mum, kül, kan alma aparatı/jilet/vakum, bıçak, kamçı, kurşun, kâğıt, taş, tespih, ip, pamuk gibi nesnelere; kekik, çemen, nane, ısırgan otu, ceviz, kişniş, sinir otu, ayı pençesi, altın kök, ölmez otu, ışkın, dağ reyhanı, karahindiba, kayın, kuş üzümü, kazgagası, sarmaşık, lölşlek, örümcek bitkisi, sarımsak gibi bitkilerden yapılan emlerden faydalanır. Yılan, kurt, kurbağ, kaplumbağ, inek, deve, geyik, köpek, sülük, yılan, fare, kartal, bıldırcın, tavuk gibi hayvanların derisi, kabuğ, boynuzu, yünü, sütü, safrası, kemikleri, tükürüğü, yumurtası, dışkısı, karaciğeri ise önemli sağaltım unsurlarındandır. Halk hekimleri kekik (kiyik), çemen (çıtır otu), nane (calbız), ısırgan otu (çalkan), ceviz (cañgak), kişniş (kinza), sinir otu (baka calbırak), ayı pençesi (ayu otu), altın kök (altın tamır), ölmez otu (boznaç) ışkın bitkisi (ışkın), dağ reyhanı (kökö meren), karahindiba (kakım), kayın (kayın), kuş üzümü (karagat), kazgagası (örmö kara), sarmaşık (cirmook), lölşlek (uygak uruğ), örümcek bitkisi (cürkümüş), sarımsak (sarımsak) gibi bitkilerden yapılan emlerden; yılan, kurt, kurbağ, kaplumbağ, inek, deve, geyik, köpek, sülük, yılan, fare, kartal, bıldırcın, tavuk gibi hayvanların derisinden, kabuğundan, boynuzundan, yününden, sütünden, safrasından, kemiklerinden, tükürüğünden, yumurtasından, dışkisından, karaciğereinden faydalanmaktadır.

Sağaltımda kullanılan nesnelere/malzemelerin değerlendirilmesi Kırgız Türklerinin halk hekimliği geleneğini anlamlandırmak açısından önem taşır. Zira sağaltımda kullanılan her nesne gelişigüzel kullanılmamakta aksine kullanılan her bir nesnenin tedaviye veya hastalığa ciddi ölçüde tesiri bulunmaktadır. Anadolu sahasında sağaltımda hastaya nesnelere ocaklıının vermesinin aksine Kırgız Türkü halk hekimleri, bu nesnelere hastalarının temin etmesini istemektedir. Hastanın evinden getirdiği nesnelere dua okuyan halk hekimi ardından hastalığın, sağaltımda kullanacağı yöntemin ve nesnenin özelliğine göre çeşitli pratiklerle sağaltımını tamamlar. Hastanın bu nesnelere yıkanması, nesnelere yemesi, içmesi, nesnelere kurutması, yakması veya gömmesi bu pratiklere örnek olarak verilebilir. Kuşkusuz bu pratikler sağaltımda temas ve taklit büyüünün etkin olduğunu ortaya koyar. Ayrıca ateş, su, ağaç, toprak gibi kültlerin Kırgız Türklerinin halk hekimliği geleneğinde etkili olduğu belirtilmelidir. Nitekim sağaltımda yaygın olarak kullanılan yöntemin dinî-büyüsel tedavi yöntemi olması bu çıkarımın bir göstergesidir. Aynı zamanda tedavi etmede kullanılan nesnelere “kamçı ve tespih” ayrı bir önem taşır. Zira tespih İslamiyet’in, kamçı ise eski Türk inancının sembolüdür. Dolayısıyla her ikisinin tedavi pratiklerinde tek veya bir arada yaygın olarak kullanımı Kırgız Türklerinin halk hekimliğinin İslami ve Kamlık geleneğinin sentezinden meydana geldiğini ve halk hekimlerinin şaman/bakışların günümüzdeki temsilcileri olduğunu somutlamaktadır.

Kaynakça

1. Gürçayır, Selcan, “Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi Üzerine Eleştirel Bir Okuma”. *Millî Folklor*. Y.23. S.92. 2011, s. 5-12.
2. Oğuz, M. Öcal, “Terim Olarak Somut Olmayan Miras”. *Millî Folklor*. Y.25. S.100. 2013, s. 5-13.
3. Ergun, Pervin, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2004.
4. Korkmaz, Zeynep, “Türk Kültüründeki Ağaç Kültünün İslami Devirlerdeki Devamı” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*. C.51. S.2003/1. 2003, s. 99-110.
5. Öztürk, Murat, “İslamiyet’ten Önce Türklerin Din Anlayışı ve Gök Tanrı Dini”. *History Studies*. C.5 S.2. 2013, s. 327-347.
6. Arslan, Seher, “Türklerde Ağaç Kültü ve ‘Hayat Ağacı’” *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*. C.1. S.1. 2014, s. 59-71.
7. Arıkoğlu, Ekrem, C. Alimova, R. Askarova, B.K. Selçuk, *Kırgızca-Türkçe Sözlük I-II* Bışkek: KTMU Yayınları, 2017.
8. Emeksiz, Abdulkadir, “Türk Kültüründe Üzerlik”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. S.28. 1998, s. 229-242.

9. Kaplan, Melike, "Halk Hekimliğinde Holistik/Bütüncül Yaklaşım: Üzerlik Otu (Peganum Harmala)". *DTCF Dergisi*. S. 60. C.1. 2020, s. 415-430.
10. Duvarcı, Ayşe, "Halk Hekimliğinde Ocaklar". *Milli Folklor*. S. 7. 1990, s. 34-39.
11. Kumartaşlıoğlu, Satı, *Türk Kültüründe Ateş ve Ocak Kültü*. Konya: Kömen Yayınları, 2016.
12. Cusupov, Keneş; Bakaşeva, Cıldız; İmanaliev Kanıbek; Ömürbay Uulu, Karmıştegin, *Kırgızdar*, XII. Tom, Bişkek: Biyiktik, 2011a.
13. Yudahin, K. K., *Kırgız Sözlüğü. C. I-II*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998.
14. Tural, Şecaattin, "Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinde Hz. Âdem ve İlk Günah". *İlmî Araştırmalar*. S.14, 2002, s. 183-195.
15. Akmatallyev, Abdıldacan, *Kırgız Adabiyatı: Tarih cana Mezgil*. Bişkek: Avrasya Yayıncılık, 2010.
16. Orozobayev, M., *Kırgızcadaki İslam Öncesi Geleneksel İnanç ve İnanışlarla İlgili Söz Varlığı*. Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara, 2010.
17. Samsakçı, Mehmet, "Türk Kültür ve Edebiyatında Tuz ve Tuz-Ekmek Hakkı". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. S. 36, 2007.
18. Amantur, Akmatallyev, "Kırgızın Köönörbös Döölöttörü". Şam Basması, 2000.
19. Orozobayev, M., "Kırgız Halk İnanç ve Halk Hekimliği Uygulamalarında Yılan". *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*. S.15, 2012.
20. Dıykanbayeva, Mayramgül, *Kırgızlarda Atalar Kültü*. Konya: Kömen Yayınları, 2016.
21. Orozobayev, M., "Kırgız Halk Hekimliğinde Tedavi Malzemesi Olarak Kurt (Börtü)". *IV. Uluslararası Türk Bilgi Şöleni Türk Kültürü Sempozyumu Bildirileri* 509-516. Erzurum: Güneş Vakfı Yayınları, 2018.
22. Karasayev, Husayin, *Nakil Sözdör*, Bişkek, 1995.
23. Abramzom, S.M., *Kırgız cana Kırgızstan Tarihi Boyunça Tandalma Emgekter*. (Çev. Mambetallyev, S, D. Sulaymakulov, S. Makenov). Bişkek, 1999.
24. Tahirova, Nazgül, *Manas Taanuu Kursun Kolledcderde Okutuunu Etnopedagogikalık Negizde Örkündötüü*. Oş, 2019.
25. Bayat, Fuzuli, *Türk Mitolojik Sistemi (Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi)*. Cilt 1. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007.
26. "Manas Eposu cana Etnomeditsina", Kırgız Uluttuk Agrardık Universiteti, 2019.
27. Eliade, Mircea, *Demirciler ve Simyacılar* (Çev. Mehmet Emin Özcan). Ankara: Kabaıcı Yayınevi, 2003.
28. Bayat Ali Haydar, *Tıp Tarihi*. İstanbul: Merkez Efendi Geleneksel Tıp Derneği Yayınları, 2010.
29. Akmatallyev, A.-Kadırmambetova, A.-Kasımgeldiyeva, M- Semyonova, C.- Cayloobayev, B.-İsabekova, A.-Konurbayeva, R.-Marazıkov, T.- Musayev, S.- Olcobayev, S.-Osmonova C.-Tolubayev, M.-Şatmanov, S., *Kırgız Tilinin Sözdüğü*. I. Tom. Bişkek: Avrasiya Press, 2015.
30. Aça, Mustafa, "Dünya Mitolojilerinde Toprak Simgeçiliği". *Kültür Araştırmaları Dergisi*. C.1. S.1, 2018, s. 23-35.
31. Altın, Y. Kübra, "Uygur Türklerinin İnanç ve Uygulamalarında Toprak". *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*. S.11, 2018, s. 36-48.
32. Çobanoğlu, Özkul, "Kazak Halk Kültüründe "Kam"dan "Baksı" ve "Emçi"ye Dönüşümler". *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*. C.6 S.15. 2018, s. 1-9.

33. Narınbayeva, Nurcan, *Folklordogu Kara Söz Canlarının Miftik Başattarı*. Bişkek, 2010.
34. Tanyu, Hikmet, *Türkiye’de Adak ve Adak Yerleri*. Ankara: Elips Yayınevi, 2007.
35. Cusupov, Keneş-Bakaşeva, Cıldız-İmanaliyev Kanıbek-Ömürbay Uulu- Karmıştegin, *Kırgızdar*, XIII. Tom, Bişkek: Biyiktik, 2011b.
36. Çeribaş, Mehmet, “Kırgızlarda Efsun (Büyü) Temelli Dualar, İnançlar ve Uygulamalar”. *Uluslararası Türk Dünyası Kültür Araştırmaları Dergisi*. Sempozyum Özel Sayısı. S.2. 2016, s. 180-205.

Sözlü Kaynaklar

- KK1: Eralı Topçubayev, 61, Çigülü/Alay, Lise, Şoför
KK2: Bermet Asanbayeva, 58, Gülçö/Alay, Ev Hanımı
KK3: Burhan Osmanov, 91, Gülçö/Alay, Emekli
KK4: Belebey Cumayev 50, Kızıl Korgon/Alay, Çiftçi
KK5: Burul İrismammatova, 85, Mangıt/Aravan, Emekli
KK6: Bazargül Kadırova, 51, -Gülbar/Aravan, Ev Hanımı
KK7: Cumagül Amanova, 54, Kesek/Aravan, Lise, Ev Hanımı
KK8: Zafer Pirnazarov, 57, Kesek/Aravan, İmam
KK9: Kandalat Abdırzakov, 63, Kızıl Korgon/Aravan, Lise, Ev Hanım
KK10: Gülsara Mamatova, 72, Mangıt/Aravan, Üniversite, Hemşire
KK11: Kuruhan Tairova, 71, Mangıt/Aravan, Lise, Ev Hanımı
KK12: Kadırbek Taşmatov, 60, Merkez/Aravan, Üniversite, Kañçı
KK13: Omürbübü Turdiyeva, 56, Tölöykön/Aravan, Lise, Ev Hanımı
KK14: Gulnara Abdullayeva, 64, Daroot-Korgon/Çoñ-Alay, İlkokul, Ev Hanımı
KK15: Aysakan Kaparova, 71, Merkez/Kara-Kulca, Lise, Ev Hanımı
KK16: Meylikan Rayımkulova, 67, Birinci May/Kara-Kulca, Üniversite, Öğretmen
KK17: Cidayım Nazarova, 61, Birinci May/Kara-Kulca, Üniversite, Ev Hanımı
KK18: Raima Kayıpkulova, 66, Kara Koçkor/Kara Kulca, Lise, Ev Hanımı
KK19: Ümütken Polotova, 61, Merkez/Kara-Kulca, Lise, Emekli
KK20: Avaz Ceenbekova, 81, Telman/Kara Kulca, Lise, Ev Hanımı
KK21: Kanışay Caparova, 63, Merkez/Kara-Kulca, Lise, Ev Hanımı
KK22: Pazilatkan Rahımcanova, 71, Birinçi May/Kara-Kulca Lise, Ev Hanımı
KK23: Orozkan Ceenbekova, Kara Koçkor/Kara-Kulca, Lise, Ev Hanımı
KK24: Abdumalık Abdrahmanov, 75, Ata Merek/Nookat, Lise, Çiftçi
KK25: Miktar Abdcaparova, 84, Bayış/Nookat, Lise, Ev Hanımı
KK26: Mamatazim Akunov, 70, Cañı Bazar/Nookat, Lise, Çiftçi
KK27: İnabat Ergeşova, 71, Kocoke/Nookat, Lise, Ev Hanımı
KK28: Cusup Tagayev, 63, Akcar/Özgön, Üniversite, Çiftçi
KK29: Zulfiya Kaynazarova, 74, Bolşevik/Özgön Lise, Ev Hanımı
KK30: Cumagül Topçubayeva, 59, İntımak/Özgön, Lise, Ev Hanımı
KK31: Ölmas Kabulova, 62, Karool/Özgön, Üniversite, Öğretmen
KK32: Cambı Çodoyeba, 87, Komünist/Özgön, Üniversite, Ev Hanım
KK33: Şarapat Mongolbayeva, 63, Mırza Ake/Özgön, Lise, Ev Hanımı
KK34: Zamir İbragimov, 44, Mırza Ake/Özgön, Lise, İmam
KK35: İba Mıymanbay Kızı, 91, Capalak/Oş, İlkokul, Ev Hanımı

- KK36: Malika Arapova, 87, Capalak/Oş, Lise, Ev Hanımı
KK37: Zumurat Payızova, 83, Capalak/Oş, Lise, Ev Hanımı
KK38: Çınara Sarbaşova, 70, Bekcar/Oş, Lise, Ev Hanımı
KK39: Maşrap Eşmanova, 69, Kaçıbek/Oş, Lise, Ev Hanımı
KK40: Maktım Zulpuyeva, 68, Langar/Oş Lise, Ev Hanımı
KK41: Mamatkarım Maşrapov, 66, Merkez/Oş, Lise, Şoför
KK42: Begay Alımbubayeva, 59, Ozgur/Oş, Lise, Ev Hanımı
KK43: Zepkan Raşova, 81, Keñeş/Oş, Lise, Ev Hanımı
KK44: Apal Tagayeva, 73, Aktaş/Kara-Suu, İlkokul, Ev Hanımı
KK45: Baktıgül Coroyeva, 54, Cooş/Kara-Suu, Lise, Ev Hanımı
KK46: İkibal Kocoyeva, 79, Kaarman/ Kara-Suu, Lise, Ev Hanımı
KK47: Büsayra Saliyeva, 56, Kencekul/Kara-Suu, Lise, Ev Hanımı
KK48: Anara Cayçiyeva, 67, Kırgızçek/Kara-Suu, Lise, Ev Hanımı
KK49: Mayram ..., 51, Kırgızçek/Kara-Suu, Lise, Ev Hanımı
KK50: Rahat Ülpatova, 44, Kırgızçek/Kara-Suu, Lise, Ev Hanımı
KK51: Roza Kasımova, 64, Oktyabr/ Kara-Suu, Lise, Ev Hanımı

Ek-1: Fotoğraflar¹

Fotoğraf 1. Tespih, kutsal taşlar

¹ Fotoğraflar Arzu Kiyat Özel Arşivinde bulunmaktadır.

Fotoğraf 2. Kan Alma Aparatı (Vakum)

Fotoğraf 3. Şakşak

Fotoğraf 4. İp

Fotoğraf 5. Çeşitli Bitkiler

Fotoğraf 6. Bıçak, taş, tuz, ip, bez, kamçı, tespih

Fotoğraf 7. Kamçı, tespih, geyiğin boynuzu ve özel taş

Аңдатпа

Дертке дауа іздеу және салауатты өмір сүруге ұмтылу ерте заманнан бері адамдардың басты мәселесі. Осыған сәйкес қалыптасқан емдеу шаралары дәстүрлі білім мен тәжірибиелермен ауызша айту арқылы ұрпақтан ұрпаққа беріліп, бүгінгі күнге дейін жетті. Денсаулық жан-тән тұтастығынан тұрады деген түсінікке негізделген халық емшілігінің мағынасына келсек, өзінің табиғи қабілеті мен тәжірибесіне сүйеніп, табиғат пен табиғаттың ерекше күдіретінің көмегімен тазарта отырып емдеу. Түркі мәдениетінде Исламға дейінгі және кейінгі әдет-ғұрыптар, дәстүрлер, нанымдар, мәдениеттер мен тәжірибиелерден орын алған бұл емдеу тәжірибелері, қырғыз халқы үшін де маңызға ие және назар аударарлық бір сала. Қырғыздарда халықтық емшілік дәстүрі және бұл дәстүрді жалғастырушылар бар, олар ислам дәстүрінің ізін, сондай-ақ ең көне емшілер, бақсылар мен шамандық дәстүрлерін сақтаған; бұл мәдени әралуандылық пен сабақтастықты көрсетеді. Қырғыз Түріктері үшін халық емшілігі дәстүрі заманауи медицинаға қосымша және баламалы емдеу жүйесі болуымен қатар, емделушілердің емделуге жүгінетін алғашқы жүйесі. Бұл дәстүрді жалғастырушылар, олардың жеке қасиеттері, емдеу тәжірибесі мен емдеуде қолданылатын емдеу әдістері емдеу барысында қолданатын жабдықтары осы дәстүрдің шекарасын айқындайды және дәстүрді түсіндіруде маңызға ие. Бұл зерттеуде қырғыздардың халық емшілігі дәстүрі аясында емдеуде қолданылған жабдықтар мен емдеу әдістері ауру түрлеріне байланысты қарастырылған. Зерттеу жұмысы негізінен бақылау арқылы және сұхбат арқылы алынған мәліметтер негізінде, сондай-ақ әдебиеттік ақпарат негізінде талқыланып ұсынылды.

Кілт сөздер: Қырғыздар, халық емшілігі, ауру, емдік әдістері, емдеу құралдары.

(А. КИЯТ. ҚЫРҒЫЗ ХАЛЫҚ ЕМШІЛІГІНДЕ ҚОЛДАНЫЛАТЫН ЕМДЕУ ӘДІСТЕРІ МЕН ЕМДЕУ БАРЫСЫНДА ҚОЛДАНЫЛАТЫН ЖАБДЫҚТАР)

Аннотация

Желание излечить болезни и вести здоровый образ жизни являлись приоритетом всех времен и народов. Усовершенствованные для достижения данной цели методы лечения народной медицины, в основе которых заложены традиционные знания о мире и многовековой опыт предков, устно передавались из поколения в поколение и дошли до наших дней. Народная медицина, основой которой считается единство физического и душевного – это своего рода способ исцеления тела и очищения души, в котором находят отражение опыт поколений, взаимопомощь, вера и доверие. Кыргызская народная медицина и методы лечения, в которых прослеживаются обычаи и традиции, верование, культура и жизненный опыт тюркских народов как в доисламский период, так и позже, представляет особый интерес для науки.

Народная медицина кыргызов и кыргызские народные целители являются преемниками не только самых древних народных целителей – шаманов и шаманизма, также они являются представителями и исламской традиции. Таким образом они являются воплощением культурного разнообразия и преемственности. Кыргызцы воспринимают народную медицину и ее методы лечения как альтернативу современной медицины и современным медицинским способам лечения. Именно поэтому среди кыргызов методы народной медицины используются в первую очередь. Народные целители, их личностные качества, используемые ими методы лечения и материалы играют важную роль с точки зрения очертавания границ народной медицины и ее описания. В данной статье описаны материалы и методы лечения различных заболеваний в кыргызской народной медицине, а также отражены результаты исследования материала, собранного путем непосредственного наблюдения и интервью, в корреляции с научной литературой по данной теме.

Ключевые слова: Кыргызцы, народная медицина, заболевание, методы исцеления, средства и способы лечения.

(А. КИЯТ. МЕТОДЫ ЛЕЧЕНИЯ И ТЕХНИКА, ИСПОЛЬЗУЕМЫЕ В КЫРГЫЗСКОЙ НАРОДНОЙ МЕДИЦИНЕ)